

Manisa İl Halk Kütüphanesindeki “Tefsîr-i Kur’ân” Eseri ve Söz Varlığı Üzerine

İsmail TAŞ*

Öz: Bir kültür ve medeniyetin daha sonraki kuşaklara aktarılması, diğer medeniyet havzasındaki bilgilerin başka bir medeniyet havzasına aktarılmasında şüphesiz tercüme rolleri büyüktür. İslamiyet’in kabulüyle özellikle Kur’ân tercüme yapılmıştır. Bu tercüme, Türkçenin daha olgun bir duruma getirilmesinde büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca, Türkçenin tarihi sözlüğünü oluşturmak bakımından da son derece önemli eserlerdir. Bir yönüyle, o dönemde Türkçe bir kelimenin nasıl anlam bulunduğunu kavrayabilmek için titizlikle incelenmesi gereken eserlerdir.

Çalışmamızda, Manisa İl Halk Kütüphanesinde beş cilt halinde yer alan “Tefsîr-i Kur’ân” adlı Türk diliyle yazılmış eserin söz varlığından örneklerle de yer verilerek değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte eserin kütüphanede beş cilt olarak kaydedilen her bir cildi hakkında değerlendirmede bulunularak ciltlerin birbirinin devamı olup olmadığı ve içerikleri hakkında sonuca varılması hedeflenmektedir. İncelemesini yapacağımız eser Kur’ân’ın Türkçe tercümesidir, tefsiridir. Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini barındıran bu eserin beş cildinin değerlendirilmesi hususu çalışmamızda sonuçlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân Tercümesi, Tefsîr-i Kur’ân, Eski Anadolu Türkçesi, Söz Varlığı, Türk Dili.

"Tefsir-i Qur'an" in Manisa Provincial Public Library and By Giving Vocabulary Examples of Turkish Language

Abstract: To transfer one culture and civilisation to other generations, in the transfer of informations in civilisations pool to another civilisations pool translations doubtlessly have important role. With the acceptance of Islamism, especially Qur'an translations were done. These translations played important role to make Turkish more mature. Moreover they are extremelly important works to form Turkish historical dictionary. With one aspect, they are the works which should be examined carefully to understand how a Turkish word finds meaning. In our study, by giving vocabulary examples it is aimed to evaluate Turkish 5 volumed "Tefsir-i Quran" which takes place in Manisa Public Library. Furthermore, the goal is also to evaluate each volume of the work; to come to a conclusion about their contents and to decide whether they are serials or not. The work that will be studied on is the Turkish translation, interpretation of Kuran. The work that will be studied on is the Turkish translation, interpretation of Kuran. Evaluation of five volumes of this work which includes old Anatolian Turkish language qualities is tried to be accomplished in this study.

Keywords: Translation of Qur'an, Tefsîr-i Qur'an, Old Anatolian Turkish Language

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, ismailtas80@gmail.com

Giriş

Bir milletin kendi değerlerini koruyabilmesi, hayatı tanzim ederken kendi köklerinden güç alabilmesi için dil yadigârlarını çok iyi bilmesi gerekmektedir. Şüphesiz ki gerek yazılmalarında gerekse çoğaltılmaları esnasında üzerinde titizlikle durulan Türkçe Kur'ân tercümeleleri (tefsirleri) Türk dili için en başta gelen eserlerimizdendir. Bu eserler, halka kutsal kitabımızı en doğru ve anlaşılır şekilde öğretebilmek için kelimeleri incelikle seçilen eserlerdir. Bu sebeple, medeniyetimizin inşasında temel taşı konumunda olan dil çalışmalarında Türkçe Kur'ân tercümelerine (ve tefsirlerine) gereken önem verilmelidir.

Kur'ân tercümeleri, Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden sonra dillerinde meydana gelen değişimin aldığı yeni istikameti belirtmeleri ve ayrıca İslam dini ile gelen yeni kavram ve terimlere nasıl anlamlar verdiklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu tercümeleler Türk dilinin dil yadigârları olarak değerlendirilmelidir. Kur'ân'ın ilk tercümeleri Türk dilindeki ölmüş ve unutulmuş kelimeleri görebilmek ve belki de onları yeniden kullanım alanına kazandırabilmek için en canlı kaynaklardan birisidir.¹

Kur'ân'ın eski tercümeleri başlıca iki kola ayrılabilir. Bunlardan birisi satır arası tercümeler, diğeri de tefsirli tercümelerdir. Satır arası tercümeler, Kur'ân'ın ayetlerinin altına daha küçük ve farklı hatla kelime kelime Türkçelerinin yazılması şeklinde yapılmaktadır. Kimi zaman Farsçalarıyla birlikte yapılan bu tercümeler, farklı mürekkep kullanılarak belirginleştirilmiştir. Bu tercümeler Türkçenin tarihi sözlüğünü oluşturmak bakımından da son derece önemlidir. Eserin yazıldığı dönemde Türkçe bir kelimenin nasıl anlam bulduğunu görebilmek için bugün Arapçalarıyla karşılaştırmak suretiyle detaylı bilgi edinilebilmektedir. Böylece atalarımızın dini kavram ve terimlere o dönemde nasıl karşılıklar verdiğini görebilmekteyiz.²

Kur'ân tercüme türlerinden bir diğeri ise “Tefsirli” tercümelerdir. Bu tercümeler Arapça kelimelere tek tek anlam vermekten ziyade bir bütün olarak açıklama yoluna başvurmaktadır. Kısa hikâye ve anlatı türleriyle zenginleştirilen bu tercümeler Türkçenin cümle yapısının gelişimini görmemiz açısından oldukça önemlidir.

¹ Kur'an tercümelerinin dile katkıları ile ilgili görüşler için bkz.: Abdülkadir, İnan, *Makaleler ve İncelemeler cilt II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

² Ahmet Topaloğlu, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, 1/1; II. Cilt, Sözlük, İstanbul 1978, s. XVII.

Çalışmamıza konu olan “Tefsîr-i Kur’ân”, tefsirli tercümeleler arasında değerlendirebileceğimiz bir eserdir. Manisa İl Halk Kütüphanesinde beş cilt halinde MHK 171, MHK 172, MHK 173, MHK 174 ve MHK 175 arşiv numarasında yer almaktadır. Bu beş kaydın birbirinin devamı ve aynı eser olarak kaydedilmiştir. Çalışmamızda bunlar teker teker incelenecek ve birbirinin devamı olup olmadığı, isminin “Tefsîr-i Kur’ân” olarak kayıt edilmesinin doğruluğu üzerinde durulacaktır. Ayrıca söz varlıklarından örnekler verilerek değerlendirilmede bulunulacaktır.

Çalışmamızda, tercüme terimi bir dilden başka bir dile aktarımı değil, daha geniş anlamda tefsir manasıyla kullanılmıştır. Bu hususları dile getirdikten sonra eserin ciltlerini tek tek ele alarak değerlendirilmede bulunalım.

45 Hk 171 (Mhk 171) Arşiv Numaralı Cildin Değerlendirilmesi

Eser, 45 Hk 171 numara ile Manisa İl Halk Kütüphanesi MHK 171 arşiv kaydında yer almaktadır. Eserin adı kütüphane kayıtlarında Tefsîr-i Kur’ân olarak yer almaktadır. Dili Türkçe, 235 varak ve her bir varak 17 satır harekeli nesih ile yazılmıştır. Yazmanın sonradan tamir gördüğü, 305x200-220x125 mm ölçülerinde olduğu ve cildinin krem renkli, rutubetli lekeli bir halde olduğu anlaşılmaktadır.

Yine eserin ilk incelemesinde anlaşılacağı üzere; şemseli, zencirli meşin bir cildinin olduğu, cetveller ve keşidelerinin kırmızı mürekkeple yazıldığı anlaşılmaktadır.³ Eser, Kur’ân’ın başından Kehf sûresinin sonuna kadar Türkçe tercümesini (tefsirini) ihtiva etmektedir. 1a’da Mehmet Çelebi’nin 1 Muharrem 977 (m. 1569) tarihli⁴ bir vakıf kaydı bulunmaktadır.

Eserin ismi 1a’da “*Cild-i Evvel, Tefsîr-i Kelâmu’llâh*” şeklinde yer almaktadır. Devamında ise dua mahiyetinde ve vakıf kaydının yazıldığı Arapça kısım vardır. Bu kısımda; kitabı (Kur’an’ı) kuluna, ümmetini sevaba ve sahabelerine de peygamberin ümmetini sevaba teşvik etmede yol açıcı olmaya teşvik eden peygamberi Muhammed’e, *salla’llâhu aleyhi vesellem*, indiren Allah’a hamd etmektedir. Bu kitabın, tefsîr-i cemîlin (güzel tefsirin) birinci cildi olduğu belirtilmektedir.⁵ Çok sevap talep eden zamanın fakiri Muhammed (veya

³ Eser ile ilgili kitap ebat ölçüleri, ifade ettiğimiz üzere kısa bir ön incelemede anlaşılacağı gibi kütüphane kayıtlarında da yer almaktadır.

⁴ Bu tarih kütüphane kayıtlarında yer almaktadır.

⁵ Buradaki ifade, diğer sayfalarda yazan isimlendirmeden de kıyas edilerek anlaşıldığı üzere kitabın vafsidir.

Mehmet) Çelebinin vakfı olduğu belirtilir. Kitabın vakıf şartı olarak mülkünün vakıf malı olması kaydıyla sevabının çocuklarına, çocuklarının çocuklarına, torunlarına, torunlarının torununa velhasıl bütün nesline ait olmasıyla vakıf ve niyazda bulunmaktadır. Yaptığı hayır ve sevabın devam etmesini arzulamaktadır. Kitabın, satılamayacağı, rehin olarak bırakılamayacağı, kimsenin değiştiremeyeceği, eğer burada belirtilenlere uyulmazsa günahının da değiştirenlerin (veya vakıf şartlarına uymayanların) üzerine olacağı dile getirilmektedir. Allah'tan şefaata umarak kitabı vakfetmektedir.⁶

Örnek metin;

[1b] (1) *Sûre-i Fâtiḥâti'l-kitâb*⁷. (2) *Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm*.⁸ (3) *AK*⁹. Ya'nî ögmeklik, senâ itmeklik Allâhu Ta'âlâ'ya (4) ḥâşıldur. Ol Allâh 'âlemleri besleyicidür. *AK*.¹⁰ Eyle Allâh ki raḥmândur. (5) Ya'nî, raḥmet idicidür dünyâda ve âḥiretde, raḥîmdür maḥşûş kıyâmet gününde. (6) *AK*¹¹. Kıyâmet gününüñ pâdişâhidur. *AK*¹². Saña 'ibâdet (7) iderüz. *AK*¹³. Senden 'inâyet dilerüz. *AK(8)AK*¹⁴. Bizi ṭoḡru yola ḳulaḡuzla. *AK*¹⁵. (9) Şonlaruñ yolına ḳulaḡuzla kim anlara sen in 'âm itdüñ. *AK* (10) *AK*¹⁶. Şonlaruñ yolından saḳlaḡıl kim anlara ḡaḑab itmişsin. Âmin. (11) *Ve hiye seb'ü âyât*.

[2a] (1) *Sûreti'l-baḳarati*¹⁷ *mi'eteyni*. (2) *Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm*. (3) *Elif, Lâm, Mîm*¹⁸. İbn-i 'Abbâs ḳatında "*inna'llâhu a'lem*"¹⁹ dimekdür. Lâm, Cebrâ'il dimekdür. (4) Mîm,

⁶ Arapça kısımların anlamlandırılmasında ve okunmasında yardımcı olan Doç. Dr. İbrahim Şaban'a teşekkürlerimi sunarım. Kontrolleri yapan Prof. Dr. İsmail Çalışkan ve Doç. Dr. Muhammet Abay'a da ayrıca teşekkür ederim.

⁷ Metinde t harfi ile yazılmış, *Sûret-i Fâtiḥâti'l-kitâb* şeklinde harekelenmiş.

⁸ 1/Fatiha 1: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

⁹ 1/Fatiha 2

* Çalışmamızda kullandığımız; AK kısaltması âyet-i kerîme anlamına gelmektedir. Ayrıca i üzeri çizgi işareti bilgisayar fontunda hata verdiği için onun yerine ı üzeri çizgi kullanılmıştır.

¹⁰ 1/Fatiha 3

¹¹ 1/Fatiha 4

¹² 1/Fatiha 5

¹³ 1/Fatiha 5

¹⁴ 1/Fatiha 6

¹⁵ 1/Fatiha 7

¹⁶ 1/Fatiha 7

¹⁷ Sûretü'l-baḳarati şeklinde olması gerekirken metinde harekelenmesi sûreti'l-baḳarati şeklinde yer almaktadır. Kelimenin sonunda t harfi bulunmaktadır.

¹⁸ 2/Bakara 1

¹⁹ "En doğrusunu Allah bilir." manasına gelen bir söz. Burada bir "elif" olmalı idi ancak metinde yazılmamıştır.

Muhammed dimekdir. Ya ‘nî, ben ol Tañrıyam kim Cebrâ’il’i gönderdüm Muhammed’e (5) dimekdir. **AK**²⁰. Ol kitâbdur ki ben Âdem’dem ‘ahd ü mişâk (6) aldukdâ va’de itdüm di ki saña vahy kılmaya ol kıtâbdur kim levh-i (7) mañfûza yazdum. **AK**²¹. Anda gümân yokdur kim Allâh’dandur. (8) **AK**²². Ol kitâb hâdîdür, hidâyet viricidür muttakîlere. (9) **AK**²³. Şonlar ki gayba imân getürürler. (10) **AK**²⁴. Dañı namâzların kılırlar. **AK**²⁵. (11) *Sittun ve semânüne (ve mi’etâni) âyeten*.²⁶

[2b] (1) Dañı bizüm ‘ağâlarumuzdan şadağa virürler ve **AK**²⁷. Dañı şonlar kim (2) imân getürürler saña inen Kıur’ân’a. **AK**²⁸. Dañı senden öndin geçen peygamberlere (3) inen kitâblara imân getürürler. **AK**²⁹. Dañı anlar âñiret günine ikrâr (4) iderler. **AK**³⁰. Bu geçen şıfatlılar kim işitdik hidâyet üzerinedürürler³¹ (5) rablerinden. **AK**³² Dañı şonlardur ki kırtulmuşlardur âñiretde. **AK**³³. (6) Bedürüstî³⁴ şonlar ki kâfir oldılar. **AK**³⁵. Anlaruñ üzerine berâberdür. **AK** (7) **AK**³⁶. Kıorkıutduğñ ve kıorkıutmaduğñ senüñ yâ Muhammed berâberdür, bunlar imân (8) getürmezler. **AK**³⁷. Allâhu Ta’âlâ bunlaruñ göñüllerine mühr urmuşdur (9) dañı kıulağlarına, hağkı işitmezler. **AK**³⁸. Dañı gözlerine perde inmişdür. (10) **AK**³⁹. Anlaruñçundur kıyâmet güninde ulu ‘azâb. Sürenüñ evvelinde dört (11) âyet

---

Kanaatimiz, kelimenin ene’l-llâhu a lem şeklinde olmasıdır. Ancak elif olmadığı zaman bu ifadeyi “inne’llâhe” şeklinde ifade edenlere de rastladım.

²⁰ 2/Bakara 2

²¹ 2/Bakara 2

²² 2/Bakara 2

²³ 2/Bakara 3

²⁴ 2/Bakara 3

²⁵ 2/Bakara 3

²⁶ Bu ifade 2a’nın birinci satırdaki Arapça ifadenin devamı olarak sayfa altına yazılmıştır. İkiyüz seksen altı ayet, anlamındadır. Doğrusu şu şekilde olmalıdır: [mietâni ve] sittun ve semânüne âyeten

²⁷ 2/Bakara 4

²⁸ 2/Bakara 4

²⁹ 2/Bakara 4

³⁰ 2/Bakara 5

³¹ üzerine dururlar

³² 2/Bakara 5

³³ 2/Bakara 6

³⁴ Bu kelime düsütlükle, doğrusu manasına gelmektedir.

³⁵ 2/Bakara 6

Bu ifade “sevâ’ün ‘aleyhim” 36/Yâsin 10’da da geçmektedir. Ayetin tamamının anlamı; “Onları uyarsan da uyarman da onlar için birdir, inanmazlar.” şeklindedir.

³⁶ 2/Bakara 6. Bu ifade 36/Yâsin 10’da da geçmektedir.

³⁷ 2/Bakara 7

³⁸ 2/Bakara 7

³⁹ 2/Bakara 7

mü'minler hakkında. Dahı iki âyet kâfirler ve on üç âyet munâfıkları vaşf (12) idiserdür. Birisi budur kim yazısaruz: **AK** (13)**AK**⁴⁰. Ya'nî, hâlâyıkdan vardur şonlar kim eydürler "Biz imân getürdük (14) Tañrıya ve dahı kıyâmet günine" dirler. "Yarınkı gün girü qopısaruz bedenlerile" dirler. Lâkin (15) anlar mü'minler degüllerdür, belki munâfıkdururlar. Bunlar Mu'teb bin Kureyş'dür, 'Abdu'llâh ibn-i (16) Ubey ibn-i Selül'dür ve dahı bunlara tâbi' olanlardır. **AK**⁴¹. Aldarlar Tañrı'yı (17) küfrlerin gizleyüp ve dilleri-y-le ikrâr itmekligile. **AK**⁴². Dahı aldarlar şonları kim [3a] (1) gerçek imân getürüpdürler. **AK**⁴³. Bunlar aldamazlar illâ gendüleri (2) aldarlar. **AK**⁴⁴. Bilmezler kim serencâm neye yetiserdür. **AK**⁴⁵. Gönüllerinde (3) anlaruñ hastalık var. **AK**⁴⁶. Tañrı dahı artursun anları maraz (4) yöninden. **AK**⁴⁷. Anlaruñcundur 'azâb ki acıdır (5) yalan oldukları sebeb birle. **AK**⁴⁸. Vaqti ki dinilür bunlara (6) fesâd eylemeñ yir yüzinde. **AK**⁴⁹. Eydürler, degülüz biz illâ muşliplerüz, (7) dirler. **AK**⁵⁰. Agâh ol yâ Muhammed, bedürüstî bunlar. **AK**⁵¹. Bunlardurur kim (8) müfsidlerdürür. **AK**⁵². Velâkin bilmezler kim kendüler müfsidlerdürür. **AK** (9) **AK**⁵³. Kaçan kim bunlar eydeler imân getürüñ diyü. **AK**⁵⁴. Nice kim imân getürdiler (10) hâlâyıklar. **AK**⁵⁵. Eydürlerdi, biz imân mı getürürüz. **AK**⁵⁶. Nice kim imân (11) getürdiler delüler. **AK**⁵⁷. Agâh ol yâ Muhammed kim bunlar bulardurur kim (12) ahmaqlardururlar. **AK**⁵⁸. Lâkin bilmezler kim kendüler delülerdürürler. (13) **AK**⁵⁹. Vaqti kim uğraşurlardı şonlara imân getürmişleridi. (14) **AK**⁶⁰. Eydürleridi, biz imân getürdük. **AK**⁶¹. Kaçan kim hâlvet (15) olurlardı şeytânlar ile kim

---

40 2/Bakara 8

41 2/Bakara 9

42 2/Bakara 9

43 2/Bakara 9

44 2/Bakara 9

45 2/Bakara 10

46 2/Bakara 10

47 2/Bakara 10

48 2/Bakara 11

49 2/Bakara 11

50 2/Bakara 12

51 2/Bakara 12

52 2/Bakara 12

53 2/Bakara 13

54 2/Bakara 13

55 2/Bakara 13

56 2/Bakara 13

57 2/Bakara 13

58 2/Bakara 13

59 2/Bakara 14

60 2/Bakara 14

61 2/Bakara 14

biri Ça‘b bin Eşraf’dur. **AK**⁶². Eydürler, biz (16) sizünleyüz. **AK**⁶³. Eved⁶⁴ biz itmezüz bunlara illâ istihzâ iderüz, dirlerdi, (17) ya‘nî maşhara. **AK**⁶⁵. Allâhu Ta‘âlâ anları [3b] (1) maşhara ider, dağı anları uzadur azğunluklarında mutehayyir olurlar. **AK(2)AK**⁶⁶. Anlar şonlardurur kim azğunluk şatun aldılar, doğru yolu virüben. (3) ...

[237b]⁶⁷ (1) **AK**⁶⁸. Amellerinden ziyân edenleri. **AK**⁶⁹. Şonlardurur ki *çalle sa ‘yuhum* amelleri azdı anlaruñ (2) *fi‘l-hayâti‘d-dünyâ*. İşbu azacuk zamânda. **AK**. Dağı anlar şanurlar ki **AK**. (3) Bedürüstî, anlar eyü nesne işlerler. **AK**. ...

...

(16) itmesün **AK** Tañrısınun ‘ibâdetine **AK** bir mañluku yâri yayılan putlardan yâ dağı gayrıdan [Metin Burada Son Bulmaktadır].

Osmanlı dönemi içerisinde tefsirli tercümeleler genel anlamda iki koldan gelmektedir. Bunlardan birisi müfessir Ebu‘l-Leys es-Semerkindi’nin yazmış olduğu Tefsir-i Ebu‘l-Leys es-Semerkindi’nin çevirisi, bir diğeri de Hâin-i Bağdadî’nin *Tefsir-i Lübâb* çevirisidir. Bunlardan hariç bir de müellifi meçhul *Cevâhîrül-Asdâf* adlı Kur’an tefsiri vardır. Ebu‘l-Leys es-Semerkindi tefsirinin tercümesi, *Terceme-i Tefsir-i Ebu‘l-Leys* olarak bilinmektedir. Bu eser, aynı zamanda *Enfesü‘l-Cevâhir* adıyla da bilinmektedir. Aynı eser üç ayrı şahsa ithaf edilmektedir. Bu kişiler; Ahmed-i Dâî, İbn Arapşah ve Musa bin Hacı Hüseyin el-İzniki’dir. Kanaatimizce, *Enfesü‘l-Cevâhir*’in Musa bin Hacı Hüseyin el-İzniki tarafından telif edildiği muhakkaktır. Bu konuda ilgili çalışmalarımıza bakılabilir. *Tefsiri‘l-Lübâb Tercümesi* ise Hâzin el-Bağdadî’nin Begavî tefsirini özetleyip Arapça olarak kaleme aldığı *Lübabü‘t-te‘vil fi Ma‘âni‘t-tenzil* eserinin Türkçeye tercümesidir. Gerek nüsha karşılaştırmaları gerekse yazarın diğeri eserlerinde kullandığı mahlas ve isminden hareketle te‘lif tercüme niteliği taşıyan bu çevirinin Musa bin Hacı Hüseyin İzniki’ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İzniki’nin eseri kendine özgün tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Bu

⁶² 2/Bakara 14

⁶³ 2/Bakara 14

⁶⁴ eved: *Eğrilik. evet//eved: *Ancak, fakat, lakin, amma. **Doğrusu, doğrudur. (Metinde bu manada yer almaktadır.)

eved: Kuvvet. Ağır yük götürmek.

⁶⁵ 2/Bakara 15

⁶⁶ 2/Bakara 16

⁶⁷ Bu sayfa Kehf suresinin son ayetiyle sona ermektedir.

⁶⁸ 18/Kehf 103

Ayetin tamamı; 18/Kehf 103: «Size, amelce en çok kayıpta bulunanları haber verelim mi?» de.

⁶⁹ 18/Kehf 104

bakımdan İznikî'nin bu eseri telif tercüme olduğunu söylemek gerektiği kanaatindeyiz.⁷⁰ Bu bakımdan incelemesini yaptığımız Manisa İl Halk Kütüphanesinde olan “*Tefsîr-i Kur’ân*” eserini bu eserle karşılaştırmanın müellifin ve eserin mahiyetini tespit etmek bakımından önemli olduğu kanaatindeyim. Bu yönüyle karşılaştırma yaptığımızda eserin daha çok *Cevâhîrü'l-Asdâf* a benzediği görülmektedir.

Cevâhîrü'l-Asdâf konusunda şimdiye kadar en kapsamlı çalışma Ahmet Topaloğlu tarafından doçentlik çalışması olarak hazırlanmıştır.⁷¹ *Cevâhîrü'l-Asdâf* muhtasar bir tefsirdir. Kastamonu ve çevresinde hüküm süren Candaroğlu Beyliği'nin beylerinden İsfendiyar bin Bâyezîd'in (1392-1440) emriyle oğlu İbrahim Çelebi için, adı tespit edilemeyen bir müellif tarafından XV. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Eser, satır arası Kur'an tercümesiyle tefsirli tercüme arasında bir tercümedir. *Cevâhîrü'l-Asdâf* ayetlere önce kelime kelime mânâ verilmesi bakımından satır arası tercümelere benzerken, yer yer uzun uzun açıklamalarda bulunması yönüyle de tefsirli tercümeyle benzer. Fakat satır arası tercümelere çok daha geniş, tefsirli tercümelere ise kısadır.

⁷⁰ İsmail Taş, *15. Yüzyıla Ait “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008.

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkandî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*, İstanbul Üniversitesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.

Abdülbaki Çetin, “Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.

İsmail Taş, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden “Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi” Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı*, (Yayınlanmamış doktora tezi, YÖK tezlerinde açık erişimli) İstanbul 2016.

İsmail Taş, *Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa Bin Hacı Hüseyin el-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi*, İstanbul Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53, s. 91-110, İstanbul 2016.

⁷¹ Ahmet Topaloğlu, *Cevâhîrü'l-Asdâf (Giriş-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 1982.

*Cevâhîrû'l-Asdâf*ın İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde pek çok nüshası vardır. Ahmet Topaloğlu 28 nüshasını görüp incelediğini belirtmektedir.⁷² Bu nüshalara Zajaczkowski'nin tavsif ettiği nüshaları da eklersek sayı 30'a çıkmaktadır. Araştırmalarım sırasında Süleymaniye Kütüphanesinde, Topaloğlu tarafından belirtilmeyen yeni nüshalara da rastladım. Dolayısıyla *Cevâhîrû'l-Asdâf*ın sayısı 30'dan da fazla olduğu anlaşılıyor.

Cevâhîrû'l-Asdâf, Kâtib Çelebi'den bu yana bilinmektedir. Fakat ilk olarak Avrupalı Türkologların dikkatini çekmiş ve 1888 yılından itibaren tanıtılmaya ve incelenmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar, Ahmet Topaloğlu tarafından tasnif edilmiştir.⁷³

Ahmet Topaloğlu, hazırlamış olduğu doçentlik çalışmasında tefsirli bir tercüme olan *Cevâhîrû'l-Asdâf*ın Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 22'deki nüshası ile Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa nr. 78'deki nüshasının ilk sekiz suresini (Bakara Sûresi, Âl-i İmrân Sûresi, Nisâ Sûresi, Mâide Sûresi, En'âm Sûresi, A'râf Sûresi, Enfâl Sûresi) hazırlamıştır. Ayrıca *Cevâhîrû'l-Asdâf*ın Topkapı Sarayı ile Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki beş nüshası da bu iki nüsha ile karşılaştırılmış ve nüsha farkları metnin sonuna ilave edilmiştir. Bu çalışmanın sonunda ise seçme kelimelerden oluşan bir lugatçe yer almaktadır. Topaloğlu bu çalışmasını yayımlayamamıştır.

Ayrıca, *Cevâhîrû'l-Asdâf* eseri üzerinde Sevinç Ahundova tarafından doktora çalışması yapılmıştır.⁷⁴ Bu çalışma birçok yönüyle Ahmet Topaloğlu'nun çalışmasıyla benzerlik göstermektedir, ancak *Cevâhîrû'l-Asdâf*ın bütün metnini vermesi bakımından oldukça önemlidir.

Cevâhîrû'l-Asdâf muhtasar bir tefsirdir. Satır arası veya satıraltı diye tabir ettiğimiz Kur'an'ın kelime kelime tercümeleri ile uzun tefsirler arasında bir

---

⁷² Ahmet, Topaloğlu, “ *Cevâhîrû'l-Asdâf* Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul 1986, s. 161-183.

⁷³ Ahmet Topaloğlu, a.g.m., s. 162 vd.

Ayrıca *Cevâhîrû'l-Asdâf*, satır arası Kur'an tercümeleri ve tefsirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Topaloğlu, “Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve *Cevâhîrû'l-Asdâf*”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 27, İstanbul 1983.

⁷⁴ Sevinç Ahundova, *Eski Anadolu Türkçesi Alanında Yapılmış Olan Kur'an Tercümesi Cevâhîrû'l-Asdâf Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış doktora tezi) İstanbul 2012.

tercüme olarak kabul edilebilir. Uzun tefsirlerde ayetin tercümesi verildikten sonra sayfalarca süren açıklamalar olabilmektedir. *Cevâhîrül-Asdâf*'ta bu iki tür tercüme arasında bir orta yollu tercüme şekli gözetilmiştir. Bu eserde ayetin anlamı ayetten hemen sonra yazılarak kısa izahı yazılmış, ayet uzun ise parça parça anlamlandırılma yoluna gidilmiştir. Bu tercüme şekli ayetin aslına sadık kalınarak yapılan bir tercümedir. Anlama açıklık kazandırmak için yer yer kısa izahlar yapılmıştır. Kimi yerde gerekiyorsa ayetin nüzul sebebi dile getirilmiştir. Açıklama kısımlarında kimi zaman hikaye ve kıssalara ve fikhî meselelere de yer verildiği görülmektedir.⁷⁵ İşte incelemesini yaptığımız bu MHK 171 numaralı eser de tam da bu yönleriyle benzerlik göstermektedir.

Ahmet Topaloğlu'nun çalışmasından ilgili bölümleri karşılaştırma amacıyla belirtelim⁷⁶:

¹⁴“E’uzu bi’llâhi mine’ş-şeytâni’r-racim: Bilgil ki Qur’ândan degüldür, lâkin Qur’anı bunuñ-ıla başlamak sünnetdür; ¹⁵ ba’zilar katında vacıbdur. Ba’zilar katında ma’nisi: “Şıgınuram ben Tañrıya, ¹⁶ şeytândan kim la’net taşu-la atılmışdur” demek olur. Sebeb isti’âze meşrû’ olmağa ¹⁷ oldur kim: Peyğambara -‘aleyhi’s-selâm- Cebraýıl “ve’n-necm” sūrasın getürdi. Rasul -‘aleyhi’s-selâm- sevindi. Aşhâb-ıla ¹⁸ müşriklerden bir nice kişi arasında başladı, okudu; aña degin kim, “efera’ eytümü’l-Lâte ve’l-‘Uzzâ ve Menâte’s-salısete’ ¹⁹l-uhrâ” didi; bu gez tavağkuf itdi kim nefes ala. Şaytân -‘aleyhi’²⁰l-la’ne- anuñ mubârek nağmasından, “tilke’l-ğarâniķu’l-‘ulâ ve inne şefâ’ atehünne le-türtecâ” didi. ²¹ Eyle olsa müşrikler sevindiler; anı Peyğambar -‘aleyhi’s-selâm- okudu şandılar. Putlarını medh (2b) ider şandılar; sevinî çıkıldılar. Hâķ Ta’âlâ ² âyet-i isti’âzeyi Cibril-ile viribidi, kim “fe izâ kara’te’l-Kur’âne fe’ste’iz bi’llâhi mine’ş-şeytâni’r-racim” ³dür. Ya’nî kaçan kim Qur’an okumak dileyesin, “E’uzu bi’llâhi mine’ş-şeytâni’r-racim” digil, didi. Ba’zilar ⁴ eydür: “Tilke’l-ğarâniķu’l-‘ulâ” şeytândan degüldür, belki Rasul -‘aleyhi’s-selâm- okudu. Lâkin kâfirler gönünden ⁵ çün ol hâyal geçmiş-idi, Hâķ Ta’âlâ nesh itdi.

Şeyh Cüveynî -rahmetü’llâhi ‘aleyh- eydür. “Bismi’llâhi” işaretdur haķiķat-ı haķķa ²⁰ kim aña ‘âķıllaruñ ‘âķlı irmez. Zire ezelde daħı ilâhdur, ebedde daħı ilâhdur. Andan, ²¹ hâlâyıķı yaratdı rahmat-ıla, pes rahmandur. Bu cihetden, Tañrıdan ğayrıya “rahman” dimezler. Zira ellerinden hâlâyıķ (3a) yaratmak gelmez. Bu gez maħlûķat cihanda dirlik itdükleri, rızķ-ıladur. Pes rahımlığından ² rızķ virdi. Çün yaradıldılar, ol kerimüñ rızķın yidiler; pes şükr eylemek lâzım oldi. ³ Eyle olsa, kullarına ta’lîm için “el-ħamdü li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn” didi.⁷⁷

⁷⁵ Bu konuyla ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Topaloğlu, *Cevâhîrül-Asdâf* (Giriş-Metin-Sözlük), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 1982, s. 13-14.

⁷⁶ Bu kısım Ahmet Topaloğlu'nun çalışmasından hareketle örneklendirilmiştir.

⁷⁷ Ahmet Topaloğlu, *Cevâhîrül-Asdâf* (Giriş-Metin-Sözlük), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 1982, s.3 (Metin Kısmı)

Bakara Suresinden;

1 ¹² Elif, lām, mīm. Ma’nası, İbn-i ‘Abbās katında; “ene’llāhu a’lemü” demek olur; ya’nî: Ben ol ¹³ Tañriyam kim ‘allāmü’l-guyübam. Ba’zılar eydür; “Elif” Allah dimekdür, “lām” Cebrâyıl dimekdür, ¹⁴ “mīm” Muhammed dimekdür. Ya’nî, “ben ol Tañriyam ki Cebrâyılı Muhammede gönderdüm” dimekdür ¹⁵ (Şa’bî eydür: Tañrının gizlü esrârı vardır, peygambarlara inen kitablarda; ve Qur’ānuñ sırrı ¹⁶ dañı bu harflardur, kimesne tertiblerin bilmez. Eger bilseler, du’â kılsalar; du’â müstecâb olur. Zîrâ ki ¹⁷ ism-i a’zâm bulardur. İmâm-ı Kırtubî eydür: Müşrikler kaçan kim Qur’ân inerdi, gavğa ¹⁸ iderlerdi, işitmeyelüm diyü. Hâk Ta’âlâ bu hurufi gönderdi kim işitmedüklerini işideler, ¹⁹ tahayyurda kalalar.)

2 Ya’nî ol kitabdur kim ben Âdemden ‘ahd aldudka ²⁰ va’da itdüm-idi, kim saña vahy kılam; yâ ol kitabdur ki Levhî’l-mahfûzda yazdum. ²¹ Anda güman yokdur kim Allahdandur. (Muhammed anı kendüzinden dimedi. Eger şöyle ki şek (4a) idenler dañı rızâ gözi-ile baksalar, bilürlerdi kim Tanrı ta’âlâ kelâmıdur.) ² Ya’nî Tañrıdan korkanlara çoğru yoldur. Azmağa komaz; harâmı hâladan seçer.

3 ³ Şunlar ki anlar gayba imân getürdiler. (Bundan murad, Muhammedüñ aşhâbidur, ve anlardan şöñra ⁴ gelenlerdür, kıyamata degin. Ba’zılar eydür: Gayıbdan murad, kıyamat kopmakdur.) ⁵Ve turğururlar namâzi vañtlarında, rukü’-ıla, sücüd-ıla. (Ya’nî muttakıların nışanı gayba iman ⁶ getürmekdür ve biş vañt namaz kılmakdur.) Ve anlara virdügümüz ⁷ rızıkdan şadağa iderler. (Ba’zı müfessirler, murad bundan, şadağa-i maldur, didiler; ya’nî zekâtur. ⁸Ba’zılar, şadağa-i tañavvu’dur, didiler. Muttakıların üçüncü nışanı budur):⁷⁸

...

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere MHK 171 numarada kayıtlı olan bu eser büyük orandaki benzerlikleri göz önüne alınırsa *Cevâhîrül-Asdâf*’ın bir nüshası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca eserin baş kısmında isminin “*Cild-i Evvel, Tefsîr-i Kelâmu’llâh*” yazması ve yine vakıf kaydında adının tefsîr-i cemîlin, (güzel tefsir) birinci cildi olduğu belirtilmektedir. Kütüphane kayıtlarına da kanaatimizce buradan hareketle eserin adı “Tefsîr-i Kur’ân” olarak kaydedilmiştir.

Eserin dil özelliklerine bakacak olursak; Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil özelliklerini barındırdığı görülmektedir. Metnin harekeli olması ise Türkçe ses ve kelime bilgisi bakımından oldukça önemlidir.

45 Hk 172 (Mhk 172) Arşiv Numaralı Cildin Değerlendirilmesi

Eser kütüphane kayıtlarında, 45 Hk 172 numara ile Manisa İl Halk Kütüphanesi MHK 172 arşiv kaydında yer almaktadır. Eserin adı kütüphane kayıtlarında Tefsîr-i Kur’ân olarak yer almaktadır. Dili Türkçe, toplam 232 varak halindedir. İstinsah tarihi ile ilgili bulunabilen en belirgin özellik hatime kısmında

⁷⁸ Ahmet Topaloğlu, a.g.e., s. 6 (Metin Kısmı); bu kısım Ahmet Topaloğlu’ndan aynen alınmıştır, transkripsiyon şekli korunmuştur.

yer alan h. 925 (m.1518) tarihidir. Kütüphane kayıtlarına göre birinci risale 45 Hk 172/1'deki eserin adı *Terceme-i Aynu'l-Hayât* olarak geçmektedir. Yine kütüphane kayıtlarında eserin Necmeddin el-Kübra Ahmed b. Ömer el-Hayvaki (ö. 618/1221)'nin *Aynu'l-Hayât* adlı eserinin Türkçeye çeviri yoluyla yapılan bir tefsir olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu tercümenin ise bilinmeyen bir kişi tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Ancak eserin ismi olarak bu ibarenin geçmediği görülmektedir. Müellifi hakkında, eldeki verilere göre bizim de net bir kanaatimiz bulunmamaktadır. Bu kısmın ölçülerine baktığımızda 257x175-205x110 mm olduğu ve 1b-63b arasını kapsamakta olduğu gözlenmektedir. Her bir varakta 21 satırlık harekeli nesih kullanılmıştır.

Eser oldukça yıpranmıştır; sağ kapağı gövdeden ayrılmış, kahverengi deri bir cildi vardır. Eserde söz başları, ayetler ve Arapça kısımlar kırmızı mürekkeble yazılmıştır. 1b-4a varakları arasında yer yer manzum olarak tefsire başlanma, besmelenin anlamı ve Fatıha suresinin anlamı verilmektedir. Ayrıca bu kısımda Arapça olarak eseri ne için telif ettiği, kimin emriyle telif ettiği görülmektedir.

Yukarıdaki kısımlarda verdiğimiz örneklerden anlaşıldığına göre eserin “sultân-ı a'zâm ve pâdişâh-ı mu'azzam, mâlik-i rikâbi'l-ümem, mevlâ-i mülki'l-'arab ve'l-'acem, mevlâ'l-ayâdi ve'n-ni'âm, sultân bin sultân ebü'l-fetâ İsfendiyâr bin Bâyezid hân, halleda'llâhu şultâne ve evzâha 'ale'l-'âlemine burhânehu; sultân-zâde-i 'azam, şâhibü's-seyfi ve'l-ķalem, hülû'l-vefâ'i fi aķtâri'l-'âlem, tâcû'd-devleti ve'd-dîn İbrâhim Beg Ćelebi” için kaleme alındığı ifade edilmektedir. Ayrıca Türkçeye çeviren kişi insanların okuyarak hak kitabını anlayıp tatbikini arzulamakta, kendisine de dua isteğinde bulunmaktadır. Tespitlerimizden de hareketle bu eserin Kastamonu ve çevresinde hüküm süren Candarođlu Beyliđi'nin beylerinden İsfendiyâr bin Bâyezid'in (1392-1440) emriyle ođlu İbrâhim Ćelebi için, adı tespit edilemeyen bir müellif tarafından XV. yüzyılın başlarında yazılmış *Cevâhîrû'l-Asdâf*'in bir nüshası olduğu ortaya çıkmaktadır. Eser, satır arası Kur'an tercümesiyle tefsirli tercüme arasında bir tercümedir. *Cevâhîrû'l-Asdâf* ayetlere önce kelime kelime mânâ verilmesi bakımından satır arası tercümelere benzerken, yer yer uzun uzun açıklamalarda bulunması yönüyle de tefsirli tercümeye benzemektedir. Fakat satır arası tercümelere çok daha geniş, tefsirli tercümelere ise kısadır. Yine buradan anladığımız kadarıyla bu eserin yine *Cevâhîrû'l-Asdâf*'in bir nüshası olduğu ancak birinci cild olarak nitelendirilen MHK 171 numaralı nüshanın bir devamı olmadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda yer alan kısmın Türkçe olarak ifade edildiği bir nüsha ise üzerinde

Ahmet Topaloğlu’nun çalıştığı nüshadır. Bu kısımlara Topaloğlu’nun doçentlik çalışmasında aynıyla rastlamaktayız.⁷⁹

Ayrıca bu kısımlara Sevinç Ahundova’nın doktora tezinde de rastlamaktayız ve Ahmet Topaloğlu’nun çalışmasından pek bir farklılık göstermemektedir. Aşağıda Sevinç Ahundova’nın okumasından aynen alınan bir örneği sunuyoruz;

(11) Ammâ ba’dü: Çün sultân-ı a’zam ve pâdişâh-ı mu’azzam, mâlik-i rikâbi’l- ümem, mevlâ mülûki’l (12) ‘arab ve’l- ‘acem, mevli’l-eyâdi ve ‘n ni’am, sultân bin sultân ebû’l-feth İsfendiyâr bin Bâyezid Hân (15) halleda’llâhu sultanehü ve evzâha ‘ale’l-‘âlemine burhânehü-işâret kıldılar: sultânzâde-i a’zam, şâhibü’s-(16) seyfi ve’l-‘kalem, hulû’l-vefâ’i fi aqtâri’l-‘âlem, tâci’d-devleti ve’l-d-în İbrâhim Beg Çelebi (17)-içün halleda’llâhu devletehü ve ebbede sa’âdetehü, bu za’if muhıbbâ, pâk itikâdlarından ve zâhir nazarlarından (18) “huzû’l-‘ilme min efvâhi’r-ricâli” hükmi-y-ile buyurdılar kim Kelâmu’llâh tefsirini Türkice tercüme idem, evvelinden [1b] âhirine degin, tâ hâlvetlerinde mü’tâli’a kıllalar, mübârek hatırları şafâ bulup andan hemîşe hazz alalar, (2) dâr-ı âhîretde anuñ-la dost rızâsın bulalar. Eyle olsa, ben bî-çâre dahı muvâfaqat yolın (3) dutup, “atı’u’llahe ve atı’u’rasüle ve uli’l-emri minküm” mücibi-y-le, boyun şunup ol (4) sultânlar sultânından isti’ânet dileyüp, anuñ kemâl-i keremine şıgınuş şürü’ eyledüm ki (5) kelânullâh deñizinde balık gibi yüzem ve anı miqdâruma göre tefsir idem. Nice le’tâyif yüzinden (6) nice ğarâyib yafıagından niķâb götürem, ol hûb nüktelerüñ cemâlini ‘arza kılam ve ol nâzûk (7) vecihlerini teferrüc itdürem. Cân u ve dil bî-hûş olup, “fe-tebâreke’llâhu ahsenü’l- hâliķin” diyeler. (8) Ve hem “muhlşam” didüğüme burhân ve delil gösterüp bu azacuk ‘ömr içinde, inşâ’allâhu, bir hayr (9) yâdigâr kılam. Anlaruñ tâhir nefslerinden bir alkış alam. Dünyâda râhatuma sebep ola. Bu fânî (10) evden gitsem, necâtuma sebep ola. İlâhî, hâzretüñden dilerem kim ben za’ifüñe inâyet-ile nazar kılasın, ben miskinüñe meded idesin, ben bî-çâreñi unutturmayasın. Tefvîķuñ-ıla tamâm (12) itmek erzânî kılasın. Ben bu kitâbumı kim adımı “Cevâhirü’l-Aşdâf” kıldum, ol hazrete (13) mübârek kılasın; keremüñden sa’yümi zâyi’ kılmayasın. “Ente hasbî ve ni’me’l-vekîl”.⁸⁰

Eserin 64b-126a arası Kehf sûresinin 27. ayetinden Hac sûresinin 62. ayetinin sonuna kadardır. 126b-128b arası Vakıa sûresinin başından sonuna kadardır. 129b-201b arası Mücadele sûresinin başından Mutaffifin sûresinin 33. ayetinin sonuna kadar, 202a-214 arası Mutaffifin sûresinin 8. ayetinden Beled sûresinin 3.

⁷⁹ İlgili kısımların Türkçe olarak ifade edildiği nüshadaki örneği için bkz: Ahmet Topaloğlu, *Cevâhirü’l-Asdâf (Giriş-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 1982, s.2 (Metin kısmı)

⁸⁰ Sevinç Ahundova, *Eski Anadolu Türkçesi Alanında Yapılmış Olan Kur’an Tercümesi Cevâhirü’l-Asdâf Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayınlanmamış doktora tezi) İstanbul 2012, s. 26.

ayetin sonuna kadar, 215a-232b arası Şems sûresinin başından Nasr sûresinin sonuna kadardır, 233a ve b varaklarında bazı ayetlerin tefsiri yer almaktadır.⁸¹ Eserle ilgili bir ilginç olan ise; kütüphane kayıtlarında bu kısmın 45 Hk 172/2 kaydında ve eser isminin, bu kısım sınırlı kalmakla, *Tefsîr-i Kur'ân* olarak kayıtlı olmasıdır. Ebat olarak 257x175-205x110 ve 64b-232b varakları arasında 21 satırlık hareketli nesih ile yazıldığı görülmektedir.

Eserin söz varlığını göstermesi bakımından metin örneğine yer verelim;

[2a] ..... (16) ... E'uzu bi'llâhi mine's-şeytâni'r-racim. (17) Ya'nî, sığınuram Tañrı hâzretine la'net taşıyla atılmış şeytândan dimek olur. (18) Sebeb; isti'âze birle emr itmege oldu ki peygamber *Ve'n-necmi* sûresi incügez müslümânları (19) ve kâfirleri cem' eyledi. Dağı ol sûreyi başladı **AK** (20) **AK** diyicek nefes almağışun tevağkuf⁸² itdi nâ-gâh şeytân (21) 'aleyhi'l-la'netü; **AK** didi "eyle" olsa anlara [2b] cümle işitdiler evet peygamber işitmedi kâfirler şâd olup mü'minler gâmgîn olup gitdiler; (2) bir zamân peygamber ol kazıyyeyi işidüben melül oldıysa. **AK** (3) **AK** ayeti indi. Suvâl⁸³: Tañrı'dan yine Tañrı'ya (4) şıgınmağlık revâ mıdur yâ degül mi? Cevâb: Revâdur. Zîrâ peygamber "E'uzu bike (5) minke" didi. Ya'nî, senden saña şıgınuram dimek olur. Suvâl: İsti'âzeyile (6) emr itmegüñ vechi nedür, Kur'ân oğımak demde? Cevâb oldur ki Tañrı'nuñ zikrini (7) işidicek şeytân yüreginde anuñ yiyici başlar çıkar diyipdür peygamber 'a.m. ('aleyhi's-selâm)⁸⁴. Suvâl⁸⁵: (8) "E'uzu bi'llâhi mine's-şeytâni'r-racim" dimek kıra'at deminde farz mıdur yâ vâcibmi yâ sünnetmidür? (9) Cevâb: Sünnetdür ba'zılar kıatında vâcibdür ba'zılar kıatında, didiler. *Bismi'llâhi (10) 'r-rağmâni'r-rağim*⁸⁶. Ya'nî, başlaram Tañrı'nuñ adıyla, rağmân u rağimdür. Sebeb-i nüzülü anuñ oldur ki (11) peygamber 'a.m. ('aleyhi's-selâm) ilerülerde kâtibine buyururdu ki "*Bismi'llâhumme*"⁸⁷ yazarıdı; vaktâ ki (12) "*Bismi'llâhi mecrâhâ*" indi buyurdu ki "*Bismi'llâhi'r-rağmâni'r-rağim*"⁸⁸ yazarıdı; vakti "*Innehu (13) min süleymâne ve innehu bismi'llâhi'r-rağmâni'r-rağim*" müstemirr⁸⁹ yazıldı. (14) Suvâl, "*Bismi'llâh*" ne ma'niden bu şüretile yazıldı? Cevâb; peygamber 'a.m. ('aleyhi's-selâm) (15) kâtibine *devâte* likâ bırak *kalemi* muharref eyle *bâyî* yücelt *sini* seç *mimi* kör (16) eyleme *celâleyi* görklü eyle *rağmâmı* geçeñ *rağimi* eyü yaz, didi. Bilgil ki (17) "*Bismi'llâhi'r-rağmâni'r-rağim*" Mâlik kıatında âyetdür, her süreden. (18) Şâfi'î kıatında âyetdür, Fâtiha'dan hemân. Mücâhid kıatında âyetdür sûreleri faşl itmeğışün (19) indi, bizüm aşğâbumuz ve dağı buña meyl itdiler. **AK**. Ya'nî, şenâ Tañrı-

⁸¹ Bu bilgiler kütüphane kayıtlarında da yer almaktadır.

⁸² tevağkuf: (A.) Durma. Eğlenip kalma. Duraklama.

⁸³ Metinde bu kelimeyi Türkçe suvâl şeklinde yazılmıştır, kanaatimizce su'âl şeklinde olmalıdır.

⁸⁴ Bu ifadeyi hemze ve mim ile kısaltarak göstermiş, kanaatimizce hemze yerine ayın yazmalı idi.

⁸⁵ Metinde bu kelimeyi suvâl şeklinde yazmaktadır.

⁸⁶ Rağmân ve rağim olan Allah'ın adıyla.

⁸⁷ Allâhum senin isminle.

⁸⁸ Rağmân ve rağim Allah'ın adıyla.

⁸⁹ müstemirr(e): (A.) (mürur'dan) Devam eden, sürekli, arasız. * Sağlam, muhkem, kavi, metin.

çundur. (20) **AK**. Ki ‘âlemlerün melikidir. **AK**. Ki dünyâda ve âhiretde rahmet idicidir. (21) **AK**. Bu şıfat er-rahmân’a tetimme⁹⁰ gibidir. **AK**. Kıyâmet gününün dağı (22) pâdişâhı oldur. **AK**. Saña ibâdet iderüz hemân. **AK**. [3a] (1) ĥudâvendâ, bizi toğru yola ĥulađuzlađı. **AK**. Şonlaruñ yolına ki **AK** (2) **AK**. İn‘âm itdün anlaruñ üzerine hidâyetile ki anları ĥađ yola ĥulađuzladuñ. Murâd anlar(3)dan enbiyâdur ve şâlihler ve şehidlerdür. **AK**. Ki anlaruñ üzerine ĥađab (ĥađab) (4) olunmadı. Murâd bunda mađđublardan Yehüddur ki bildiler ĥađkı dağı inâd itdiler (5) ve ĥađaba müsteĥik⁹¹ oldılar. **AK**. Dağı anlar azıcılar degüller ve ĥađ yolu (6) yitürici degüller. Bu zullâl gürühdan murâd Naşârâdur. **Âmin**. Ma‘nâsı (7) bunuñ isticâb dimek olur. Ya‘nî, senüñ keremüñe nice lâyıķse bize şöyle işle (8) dimek olur. Bunu *meddile* ve *kaşra* okımağ revâdur. Yine bir tarıķıla dağı (9) tađrîr⁹² idelüm. *Bismi’llah*. İşâretdür ĥađikat-i kâmeleye zîrâ (10) ezelde ve ebedde dağı ilâhdur. Andan şoñra ĥalkı rahmetiyile yaratdı ve rahmetiyile (11) anlaruñ ‘uyübünü⁹³ örtü. *Ėes, Er-rahmâni’r-rahim* didi eyle olsa bunuñ gibi (12) ni‘mete şükr eylemeklik vâcibdür. *Ėes, el-ĥamdüli’llâhi rabbi’l-‘âlemîn* didi. (13) Andan şoñra bendelerini yine yaradıardı ve anlara rızķ viriserdür, ol ma‘niden yine (14) **AK** didi. Bundan ma‘lüm oldu ki ol ma‘büd nice ki dünyâ melikiydi (15) âĥiret meliki dağı olmuş, ol ma‘niden **AK** didi. Vağtı ki evvelde (16) pâdişâh ol ola ve âĥirde pâdişâh ol ola, andan ayruğa yine ‘ibâdet (17) lâyıķ degüldür, ol ma‘niden **AK** didi. Vağtı ki ‘ibâdet andan ĥayıya (18) lâyıķ olmasa. Bunuñ gibi ‘ibâdet andan isti‘ânetile olur, ol ma‘niden **AK** (19) **AK** didi. Bunuñ gibi ‘ibâdet idene ve ol ĥazretten isti‘ânet idene (20) vâcibdür ki yollardan eyüsini ĥaleb ideler. Ol ma‘niden **AK** (21) **AK** didi. Vağtı ki anuñ gibi yola yürüyeler dağı ol yol ĥâyetde yarađ⁹⁴ [3b] (1) ola anlara yoldaş istemek vâcibdür ki muvâfiğlar olalar, ol ma‘niden **AK** (2) **AK**. Vağtı ki yoldaşlar muvâfiğlar olalar ve yol rast ola hemân (3) ĥuđtâ‘i⁹⁵ tarıķden ihtiyâğ itmek ĥaldı, ol ma‘niden **AK** (4) didi. Vağtı ki ĥarâmiden emîn olalar hemân yolu azmağ ihtiyâdı ĥaldı. (5) Ol ma‘niden **AK** didi. Suvâl: Besmeleyi okımağ cünübe revâ-(6)dur, dağı anuñıla namâz revâ degüldür? Ve bir kişı aña Ĥur‘ân degüldür dise kâfir olmaz, (7) *Ėes Ĥur‘ân olmaya?* Cevâb: Cünübe okımağ revâ olduğı teberriķiçündür, namâz revâ (8) olmaduğı tamâm âyet olmaduğıçündür. Aña inkâr iden kâfir olmaduğı Ĥur‘âniyyetde (9)

⁹⁰ tetimme: (A.) (Tetümme) (C.: Tetümmat) Tamam etme. Tamamlama. * Ek. Noksanını tamamlamak için ilâve edilen.

⁹¹ müsteĥađ//müstaĥađ: Hak eden, hak etmiş. * Kendisi kazanmış.

müsteĥik//müsteĥik//müstaĥik: Hak ettiği verilmiş.

⁹² tağrîr: İyi ifade etmek. Bildirmek. * Ağzından anlatmak. * Yerleştirmek. Kararlaştırmak. Yerini belirtmek. * Resmî olarak yazı ile bildirmek. * Tapuda, mülkünü başkasına sattığını bildirmek. * Siyasî nota.

⁹³ ‘ayübünü

⁹⁴ yarağ//yırağ: Bu kelime metinde yarağ olarak geçmektedir. yırağ//ırağ kelimesi ise “uzak” anlamındadır. Zor manasına da kullanıldığı görülmektedir.

yarağ//yarağ//yarağ: 1. Hazırlık, levazım, techizat. 2. Silah. 3. (At hakkında) yaranmış, idmanlı.

⁹⁵ ĥuđtâ‘i: (A.) (Kati‘. C.) Kesiciler, kat’ ediciler, kesenler.

ihtilâf vâkı' olduğucundur. Suvâl:⁹⁶ Neml-i tāsîn'deki besmeleyile namâz (10) revâ mıdır yâ degül mi? Cevâb: Revâ degüldür ittifâken zirâ tamâm âyet degüldür. (11) Suvâl: Bendenün hamdinden ve 'ibâdetinden ve isti'ânetinden ma'lûm oldu ki (12) hidâyet üzerinedür. Fes, ne ma'niden "ihdinâ" didi? Cevâb: Murâd bundan hidâyet (13) üzerine şebât taleb itmekdür yâ geleside hidâyet taleb itmeklikdür. Suvâl: (14) Ne ma'niden mü'minleri bir fırça ekdi kâfirleri iki fırça ekdi? Cevâb: Zirâ (15) mü'minlerün yolu Tañrı'dan yaña hemân birdür keferenün yolları çokluğdur. Suvâl: (16) Ne ma'niden Fâtiha oqımağ her rek'atda vâcib oldu özge sûrelerün tekrârı⁹⁷ (17) mekrûh oldu? Cevâb: Fâtihâ'nuñ tekrârı ol ma'niden vâcib oldu ki iki (19) kerrat⁹⁸ indi, ol ma'niden 'inâyet aña maşrûf oldu nice ki görürsin. [4a] (1) *Sûreti'l-en 'âm*⁹⁹, *Mekkiyyetün ve hiye mi'etün ve seb'un ve sittüne âyeten ve kıyle hamsün ve sittüne*. (2) *Bismi'llâhi'r-raħmâni'r-raħim*. (3) **AK**. Hamd ol şıfatlu ma'büdüçundur ki **AK** (4) gökleri yaratdı ve yirleri yaratdı. **AK**. Dağı garañuluğları (5) ve envârı yaratdı. Suvâl: Nûrı müfred¹⁰⁰ itdüğünde nükte ne? Cevâb: Cinse kaçd (6) itmegiçün ifrâd itdi. Nice ki *ve'l-melekü 'alâ ercâ'ihâdur* yâ budur ki zulumâtuñ cem'ine (7) i'timâd olındı nice ki arz müfred lafzıyla zıkr olındı, semavât lafzınuñ (8) cem'iyile iktifâ olınıp. **AK**. Andan şoñra (9) şonlar¹⁰¹ ki kâfir oldılar gendüleri yaradana i'râz¹⁰² iderler dağı anuñ ni'metine kâfir (10) olur. Suvâl: "*Şümme'llezîne*" nireye ma'tûfdur? Cevâb: "*Elħamdü li'llâhi*"ye ma'tûfdur¹⁰³. (11) İşbu ma'nâya ki Tañrı lâyığdur hamda yaratduğı üzerine anuñçun ki yaratduğı anuñ (12) ni'metidür. Andan şoñra kâfirler ol ni'mete inkâr iderler ya *ħalaķaya* ma'tûfdur. (13) İşbu ma'nâya ki yaratdı şunu ki¹⁰⁴ yaratdı ki ki hiç kimsenün elinden gelmez. Andan (14) şoñra anlara 'âciz şanemleri aña berâber iderler. "*Şümme*" lafzıyla getürdüğü istib'âd(15)dur, anlaruñ işlerini delâyl-i vâziħ olduğdan şoñra. **AK** (16) **AK**. Tañrı şol tañrıdır ki balçığdan yaratdı sizi. **AK**. Andan (17) şoñra ecel-i mevti beyân eyledi. **AK**. Eceli ki mesemmâdur¹⁰⁵

⁹⁶ Metinde bu kelime harekesiz olarak (سوال) şeklinde yazılmıştır. Su'al şeklinde de okumak mümkündür.

⁹⁷ Kurt yeniği olduğundan kelime tam okunamadı, "tekrârı" şeklinde okunması kanaatindeyiz.

⁹⁸ kerrat: (A.) Kerreler. Defalar.

⁹⁹ Metinde *Sûreti'l-en 'âm* şeklinde yazılmıştır, ancak kanaatimiz *Sûretü'l-en 'âm* şeklinde olmasıdır. En 'âm sûresi: Mekke döneminde nâzil olmuştur. 165 âyettir. En 'âm, kurbanlık hayvan cinsleridir. Araplar'ın bu hayvanlara karşı yanlış inanç ve gelenekleri 136,138,139 ve 142. âyetlerde kınanmış ve sûreye En 'âm (hayvanlar) adı verilmiştir. İbn Abbas'a (ra.) göre sûrenin 91, 93, 151, ve 153. âyetleri Medine döneminde inmiştir. Diğer bir rivâyette 20, 21, 114 ve 141. âyetleri de Medine döneminde nâzil olmuştur.

¹⁰⁰ müfred: (A.) (Müfret) Tek, yalnız. Müteaddid olmayıp yalnız birden ibaret olan. * Basit, mürekkeb olmayan. *Gr: Yalnız bir şey veya şahsa işaret eden veya bire mahsus olan kelime. Cemi veya tesniye olmayan.

¹⁰¹ şonlar//şunlar

¹⁰² i'râz: (A.) Yüz çevirmek. Başka tarafa dönmek. İctinab, çekinmek.

¹⁰³ ma'tûf: (A.) Ait ve râci' olan. * Bir tarafa meyletmiş. Mâil olan. * İsnadedilen. Yöneltilmiş.

¹⁰⁴ Burada birleşik yazılmış; şunki.

¹⁰⁵ müsemmâ: (A.) İsimlendirilen, ad verilmiş olan, bir ismi olan. * Muayyen zaman. Belirli vakit.

anuñ (18) kıatındadır ki ecel-i kıyâmetdür, yâ ecel-i evvel halkdan mevte degindür, ecel-i şânî (19) mevtden ba’s¹⁰⁶ degindür yâ evvel-i nevmdür şânî mevtdür. **AK.** (20) Andan şoñra siz gümân idersiz anuñ rubûbiyyetünden **AK** (21) **AK.** Ol Tañrı’dur, göklerde ve dağı¹⁰⁷ yırlerde **AK [4b]** (1) sizü gözi bilür sizüñ dağı aşikâre gözi bilür. Suvâl¹⁰⁸: Sırrı bilicek cehri hîd bi-tarıki’(2)l-evlâ bilür. Cevâb: Murâd püşide¹⁰⁹ ve aşikâre anuñ hâzretinde berâberdür, tefâvüt (3) bizüm kıatumuzdadur. **AK.** Dağı bilür şunu ki kıazanursız hayrdan (4) ve şerden. **AK.** Gelmez Mekke ehline anuñ birligine nişâne olandan (5) **AK** ki anları yaradanuñ âyâtındandır inşıkâkı kamer gibi ve ğayrısı gibi. (6) **AK.** İllâ andan anlar i’râz idiciler olurlar i’tibâr (7) göziyle nazâr itmeyip¹¹⁰ **AK.** Tahkîk, yalanladılar hakı ki (8) Kur’an’dur. Vaqtı ki anlara geldi **AK.** Şoñra gele anlara haberleri (9) “ل” şunuñ¹¹¹ ki **AK** anı istihzâ ider begenmeyüben. **AK** (10) **AK.** Görmediler mi ki niçeleri helâk itdük **AK** anlardan (11) öñdin **AK** kıurundan **AK** yırdede anlara maķâmırla virdük (12) **AK** şunu ki size virmedük **AK.** (13) Dağı anlara yağmürü göndürdük biribiri ardınca. **AK.** (14) Dağı kılduk ırmaķları aķardı altlarından murâd anlardan ‘Âd ve Şemûd’dur (15) ve dağı anlarıñ emşâli. **AK.** Dağı anları günâhları sebebiyile (16) helâk eyledük. **AK.** Dağı anlardan şoñra (17) bir tayıfe dağı yaratduk. Suvâl: Ne fâyide bir tayıfeyi dağı anlardan şoñra¹¹² (18) yaratmaķını zıkr itmekte? Cevâb: Delâletdür anuñ üzerine ki tüvânâdur¹¹³ helâke (19) ve inşâya yine helâke ve inşâya. **AK.** Eger indürsevüz (20) senüñ üzerüne mektûb ki kââid üzerindedür **AK** dağı kıarveseler (21) anı **AK** elleriyile ya’nî tâ gümân itmeyeler. **AK [5a]** (1) **AK.** ...

...

[230a] (1) **Sûretü’l-Kâfirîn**, Mekkiyyetün ve Medeniyyetün ve’l-ihlâş .....

... (21) Sûretü’n-Naşr, Medeniyyetün [230b] (1) ve hiye şelâş âyât. Bismi’llâhi’r-raħmâni’r-raħîm. (2) **AK.** Ol vaqtde ki Tañrı’nuñ naşrı gele dağı fetħi gele Tañrı hâzretinden. (3) **AK.** Dağı göresin halkı Tañrı buyurduğı (4) dîne girürler bölük bölük. **AK.** Teşbih it ol vaqtde (5) ya’nî “Subhâna’llâh”ı didi, ma’bûduñuñ hâmdiyile dağı ta’accüb¹¹⁴ it şunu ki¹¹⁵ Tañrı saña

¹⁰⁶ ba’s: (A.) Gönderme, gönderilme. * Cenab-ı Hakk’ın peygamber göndermesi. * Diriliş. Yeniden diriltme. İhyâ. * Uykudan uyandırma. ***Metindeki manası yeniden diriltme, diriliş anlamındadır.

¹⁰⁷ dağı//dağı

¹⁰⁸ suvâl//su’al:

¹⁰⁹ püşide//puşide: (Puşe) f. Örtülmüş. * Örtü. * Örtülü, gizli.

¹¹⁰ Müstensih, kelimeyi itmeyip ( ) şeklinde harekelendirmiştir.

¹¹¹ şunuñ//şonuñ

¹¹² Müstensihin, şoñra kelimesinde kefin üst çizgisini unutmuş olduğı kanaatindeyiz.

¹¹³ tüvânâ//tuvânâ: (f.s.) Güçlü, kuvvetli. (“tevânâ” şekli de vardır.)

tüvân//tuvân: (f.i.) Güç, tâkat.

¹¹⁴ ta’accüb: (A.) Şaşma, hayret etme. Tahayyür.

¹¹⁵ şunu ki//şuniki; burada birleşik yazılmıştır.

müeyesser (6) itdi, dağı isriğfâr eyle ya'nî ol hâzretten taqşîrünü¹¹⁶ dile. AK¹¹⁷. (7) Bedürüstî, ol ma'bûd tevâb oldı, ya'nî tecävüz idici oldı ya "*Fesebbih bihamdi rabbike* (8) *vestağfirhu*"¹¹⁸ didüğü oldı ki peygamber 'a.m. ('aleyhi's-selâm) "*Subhâneke'llâhumme ve bihamdike ve estağfirüke ve etübu* (9) *ileyke*"¹¹⁹ diyeyidi, peygamber ide didi; nice ki "*ve innî estağfiru'llâhe fi külli yevmin* (10) *mi'ete merretin*"¹²⁰ didi. Suvâl: "*Yedhulüne*"¹²¹ lafzınıñ mağalli nedür? Cevâb: *Ra'eyte, ebşarte* (11) ma'nāsına olurısa *hâldur*, '*alimte* ma'nāsına olurısa mef'ül-ı şanıdür. Vaqtı ki (12) bu süre indi aşhâb bir oğrıda şâd oldılar. Evet, İbn-i 'Abbâs ağladı, peygamber (13) neyçün ağlarsın didi, İbn-i 'Abbâs; Tañrı seni hâzretine da'vet itmiş, didi. (14) Peygamber şöyledür ki dirsın, didi. Bir nice eyyâmdan şoñra peygambere hastelik¹²² (15) belürdi, minbere çıkdı, dağı hıttbe okıdı. Bir bende ki Tañrı anı muhâyyer itdi, dünyâyıla (16) 'uqbâsınıñ arasında dağı ol Tañrı'nıñ liqâsını ihtiyâr itdi, didiyise Ebü Bekr (17) dağı ağladı, cânım saña qurbân olsun yâ Muhammed, didi. Andan şoñra indi dağı Fâtıma'ı (18) okıdı, "oğul ben giderem" didi, dağı Fâtıma ağladı. Peygamber ağlama ki baña ehlümden evvel (19) kavuşanı sensin didi, dağı haste oldı. 'Âyişe'nüñ evinde yidi aşhâb anda (20) vardılar, dağı peygamber anlara baqıcak gözleri tola¹²³ geldi, dağı anlara taqvâyı elden (21) komañ didi, ben Tañrı hâzretine giderem, evvel sidretü'l-müntehaya¹²⁴ varuram, andan cennetü'l-me'vâya [23a] (1) varuram, andan 'arş-ı a'lâya varuram, didi. Aşhâb ağlaşdılar kefeni nice idelüm didiler (2) peygamber dilerseñüz bu tönümü dilerseñüz hülle-i¹²⁵ enmâriyeyi¹²⁶ kefen idün andan şoñra (3) beni qabrüm qarañında koñ dağı çıkuñ, evvel namâzımı Cibril kıılır andan

¹¹⁶ taqşîr: (A.) (Kasr. dan) Kısaltma, kısma. * Kusur, hata, kabahat, suç. Günah. * Bir işi eksik yapma. * Bir şeyi yapabilir iken yapmama. **Kusur, metindeki anlamı: taqşîrünü dile-; kusurunu beyan etmek, af dilemek.

¹¹⁷ 110/Nasr 2: "... Allâh dînine fevcâ fevc."

"... Allâh dinine dalga dalga."

¹¹⁸ 110/Nasr 3: "Rabbini överek tesbih et, O'ndan mağfîret dile."

"(Hemen) Rabbımı hamd ile tesbih et, ve O'ndan mağfîret dile."

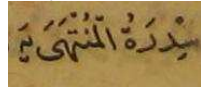
¹¹⁹ Hadis-i Şerif, "Allah'ım seni tenzih ederim, tesbih ederim, senden bağışlanmak isterim, tövbem de sanadır.", Ravi: İbn-i Ömer (r.a), Ramuzu'l-ahadis, s. 339, 12. Hadis.

¹²¹ 110/Nasr 2

¹²² hastalık// hastelik

¹²³ tül: * Uzunluk. * Ömür ve hayat.

tola geldi: doldu

¹²⁴ "Sidretü'l-müntehâ'ya". Sidretü'l-müntehâ; Mahlukat ilminin ve amelinin kendisinde nihayet bulup kevn âlemini hududlandıran bir işaret. Yedinci kat gökte olduğu rivayet edilen ve Peygamberimiz Aleyhissalâtü Vesselâm'in ulaştığı en son makam.

¹²⁵ hülle: (A.) (a.i.c.: hulel) * Belden aşağı ve belden yukarı olan iki parçadan ibâret olan elbise. * Cennet elbisesi.

¹²⁶ enmâr: (A.) (a.i. nîmr'in c.) Kaplanlar. Nimrler (nimr; C.: Enmâr - Nûmur - Nimâr) Kaplan.)

İsrâfil andan (4) Mikâyil andan Melekül’-mevt kıtur, her biri haşemiyle. Andan ehl-i beytümün ricâli (5) andan nisâsı andan siz kıluñ, didi. Peyğamber on sekiz gün haste oldu (6) düşenbe¹²⁷ günü toğdı Rebi’u’l-evvel’ün on üçindeydi ol günün yarındası (7) şabâhın Bilâl geldi “*Esselâmu ‘aleyke yâ Rasûla’llâhi’s-şalavâtu yerhamuke’llâhu*” didi. Bilâl’i (8) peygamber işidicek Ebâ Bekr’e eyt halka namâz kılsun, didi. Bilâl mescide girdi (9) ağlâyı Ebü Bekr haberi alıcağ ‘ağlı gitdi aşşâb yine ağlaşdılar. ‘Ali ve İbn-i ‘Abbâs peygamberün (10) kıltuklarına girdiler vardılar anlara iki rek’at namâz kıldı, dağı anlara teveccüh idip¹²⁸ (11) halâllaşdı; “Ben giderem” didi. Yine menziline getürdiler birazdan melekül’-mevt indi (12) dağı kapuda “*Esselâmu ‘aleykum yâ ehle beyti’n-nubuvveti e-edhulu*” didi, Fâtıma çıkdı (13) yâ ‘Abdu’llâh¹²⁹ peygamber nefsiyle meşşüldür, didi. Fâtıma içeri giricek yine “Destür (14) var mı” didi, peygamber işidicek “gel” didi ki ol “*hâdimül’-lezzât ve muferriku’(15)l-cemâ ‘ât ve muharribu’l-kuşûr ve mu’ammiru’l-kubûr melekül’-mevt*”dür didi. Çıktı Fâtıma (16) okıdı, içeri giricek “*Esselâmu ‘aleyke yâ Resûla’llâh*” didi. Peyğamber “*Ve ‘aleyke’s-selâm (17) e-ci’te zâyıran em kâbiğan*” didi. Melekül’-mevt “*Ci’tü zâyıran ve kâbiğan in ezinteni*” didi. (18) Peyğamber habibüm Cebrâyil’i nirede kıoduñ, didi. Melekül’-mevt, dünyâ gökinde¹³⁰ kıodum seni (19) melâ’ike ta’ziye iderleridi aña didi eğlenmedi Cebrâyil dağı indi dağı başı (20) kıatında oturdu. Peyğamber ‘a.m. (‘aleyhi’s-selâm)¹³¹ baña beşâret it didi. Cebrâyil, yâ nebiya’llâh göglerün kıapusu (21) açıldı melâ’ikeler şaf şaf oldu senün rûhuñıçun, didi. Peyğamber “*Li’llâhi’l-ğamdü [231b] (1) beşşirni*” didi. Cebrâyil, evvel şâfi’ ve evvel müşeffâ’ sensin, didi. Peyğamber “*Elğamduli’llâh (2) beşşerni fi ümmeti*” didi. Cebrâyil, Tañrıñ senün “*İnni ħarramtül-cennete ‘alâ säyiri’l-enbiyâ’i (3) ve’l-umemi ħattâ tedhulehâ ente ve ummetuke*” dir didi. Peyğamber ‘a.m. (‘aleyhi’s-selâm) “*el’â ne ħâbe kıalbî yâ melekül’(4)l-mevt*¹³² *udnu vaķbiz*” didi. Yâ ‘Ali beni sen yu, İbn-i ‘Abbâs şü kıoysun, didi. Birazdan (5) teslim oldu. Suvâl: Farğ nedür Fethile Naşruñ ara yirinde tâ ‘atf olındı anuñ (6) üzerine? Cevâb: Naşr¹³³ i ânetdür¹³⁴ ve iğâsetdür¹³⁵ “*Naşara’llâhu’l-arđa*” dirler, kıaçan ki aña yağmür yağsa (7) fethden murâd feth-i bilâddür, ma’nâ-yı âyet “*naşru resûli’llâhi ‘ale’l-‘arabi ev ‘alâ*

¹²⁷ düşenbe: (F.) (düşenbih) f. Haftanın ikinci günü, pazartesi.

¹²⁸ Müstensih metinde bu kelimeyi artık (idip) şeklinde yazmaktadır. Kelimeyi idüp şeklinde b’li hali ve up/üp şeklinde yazmayıp ses uyumuna uygun olarak yazdığı görülmektedir.

¹²⁹ Burada ey Allah’ın kulu manasında, ismi bilinmeyen insanlar için Abdullah, Allah’ın kulu kelimesi kullanılmaktadır.

¹³⁰ gökinde//göginde

¹³¹ Metinde kısaltma kullanılıyor, genelde hemze ve mim harfleri yazılıyor. Kanaatimizce ayın ve mim olmalı idi.

¹³² Burada kelime *yâ meleke’l-mevti* şeklinde olması gerekirken yukarıda ifade ettiğimiz şekliyle harekelendirilmiştir.

¹³³ naşr: Yardım, üstünlük, yenme, galip kıılma. * Yağmurun her yeri sulaması.

¹³⁴ i ânet: (Avn. dan) Yardım.

¹³⁵ iğâse(t)//igase//iğâse: İmdada yetişmek, yardım etmek.

Ḳureyşin ve feth ü Mekketeye” (8) demek olur. Mekke’nün daḡı fethi ramazānuñ öninde hicretüñ sekizindeydi. Necāşī islāma (9) geldüğünden şoñrayıdı. Mekke ehli ‘ahd itdiler peygamberile ki aña ḡarb olmayalar. (10) Ya’nī, anuñıla cenk itmeyeler ve aña dīst olanıla daḡı cenk itmeyeler birazdan¹³⁶ Benī (11) Bekr’e icāzet virdiler ki ḡuzā‘aya¹³⁷ ḡāret¹³⁸ ideler, ḡuzā‘a peygamberüñ şāhib (12) ‘ahdiydi. Benū Bekr peygamber tarafını sevmezleridi, ehl-i Mekke peşimān oldılar (13) Ebū Süfyān Mekke begiyidi, sürdi Medīne‘ye vardı ki ‘ahdi ṭāzeleye ‘Abdu’llāh’ibn-ü Ubeyy ḡatına (14) geldi, aldı anı peygamber ḡatına vardı, peygamber yüz virmedi, zirā Cebrāyıl (15) ḡaber virmişidi ‘Ali‘ye geldi ‘ammuzādesidür¹³⁹ diyü, ol daḡı yüz virmedi, Fāṭıma‘ya (16) geldi ol daḡı yüz virmedi, ḡasan‘a ve ḡüseyn‘e geldi anlar daḡı yüz virmediler. Müteḡayyir (17) olup¹⁴⁰ yine ‘Ali‘ye geldi, ‘Ali şāḡ elüñi Muḡammed adına şol elüñe al şol elüñi Süfyān elidür di (18) daḡı muḡkem ‘ahd aldum Muḡammed-ile digil daḡı var git, didi. Süfyān ol resme ‘ahd itdi (19) daḡı gitdi Mekke‘ye varıcaḡ ḡarşu çıḡdılar ferāḡat oluñ işi berkitdüm, didi. Evine (20) varıcaḡ ḡātunı Hind ḡaberi aldı, “Ḥāy zālīm, Mekke ehlinüñ ḡanına girmişsin” didi, (21) söḡdi¹⁴¹ aña. Bir ḡaç günden şoñra peygamber ‘a.m. (‘aleyhi’s-selām) on iki biñ kişiyile irişdi geyimlüler [232a] (1) hemān gözleri görünüridi şöyle geldiler ki Mekke ehli ṭuyadı. Süfyān bin ḡarb (2) çıḡdı ki ḡazıyye-yi tefahḡuş¹⁴² ide, görđi irişmişler nā-ḡāh ‘Abbās‘a uğradı bir ḡaç (3) adamıla āşınalıḡı varıdı anuñ-ıla ‘Abbās‘a baña çāre it, didi. Ki benüm şuçlarum bī-(4)ḡadd u bī-ḡıyāsduḡ Muḡammed ḡatında, didi. Baña çāre eyle, didi. ‘Abbās; çāre oldur ki (5) imāna gelesin, didi. Süfyān ḡiş ola, didi. Daḡı Süfyān leşkeri görmemişidi, (6) zirā ‘Abbās ḡaravul¹⁴³ ḡalkıyılardı. Peyḡamberden yaña gitdiler nā-ḡāh leşker çıḡa geldi (7) meş‘aleler ve mümlar yanardı ve tekbirler idilüridi ve Ḳur‘ān okınurıdı, Süfyān müteḡayyir (8) ḡalıp baña meded it, didi. ‘Abbās atdan in devemüñ ardında bin, didi. (9) Süfyān bindi, yitişdiler peygamberüñ ḡaymesine¹⁴⁴ ‘Ömer daḡı kılıcını şıyrıdı ki çala. (10) Süfyān peygamberüñ ḡaymesine düşdi. Peyḡamber, kimdür bu, didiyise Mekke begidür geldi ki (11) imān getüre, didi. Daḡı Süfyān “*Lā ilāhe illā’llāh, Muḡammedün resūlu’llāh*” didi. Peyḡamber şād (12) oldı, daḡı ridāsını boynına biraḡdı, yārın şabāḡ olıcaḡ ‘Abbās‘a Ebū Süfyān’ı (13) getür bu leşkere naḡar eylesün, didi. Evet¹⁴⁵, at üzerine gelsün, didi. Atlandı (14) Ebū Süfyān daḡı ol çeriye naḡar ḡıldı, ḡayretde ḡaldı, zāhiri bātını imān oldı, (15)

¹³⁶ biraz: Karşı karşıya kavga etme. Savaşa atılma.

¹³⁷ ḡuzā‘a: (C.: Huz‘a) Batıl şeyler. Halkı güldürecek boş şeyler, nesnelere.

¹³⁸ ḡāret: (A, uzun okunur) Yaḡmacılık. Düşmanın malını yaḡma etmek. * Göbek.

¹³⁹ ‘ammuzāde: Amca oḡlu

¹⁴⁰ Metinde genel itibariyle –up/-üp zarf-filili –ıp/-ip şeklinde yer almaktadır. Ayrıca bu zarf-fiillerdeki p sesi p̣ (پ) ile deḡil p (پ) işareti ile gösterilmektedir. Okumalarımız esnasında metinlerde (پ) ile yazılıp p telaffuz etmesi gerektiğini düşündüklerimizi p̣ işareti ile ifade ettik.

¹⁴¹ söḡdi//söḡdi//söḡdi; sövmek, kötü söz söylemek.

¹⁴² tefahḡuş: (A.) Bir şeyin, bir mes‘elenin iç yüzünü dikkatle araştırma.

¹⁴³ ḡaravul: Gözcü, nöbetçi, karakol.

¹⁴⁴ ḡaymesine//ḡaymasına

¹⁴⁵ evet: Ancak, fakat, lakin, amma. Doğrusu.

dağı geldi yine peygamberün ayağına düştü, peygamber kaldırdı, dağı yürüdiler (16) Hâlid’ibnü’l-velid ilerü geldi. Baña destür vir yâ resûlü’llâh¹⁴⁶ müsülmânlarıçun intikâm (17) ideyim bugün, didi. Destür virdi peygamber dağı bir cavğa¹⁴⁷ atlıyla yürüdi (18) gitdi. Ebü Süfyân, yâ resûlü’llâh Hâlid’i bilürsin Mekke’de islâma gelenleri esirge didi. (19) Peygamber ‘a.m. (‘aleyhi’s-selâm) “*Men dağale dâre ebî Süfyân fehuve emîn (âminün)*” didi. Ulu sarâyı varıdı anuñ (20) toldılar aña dağı peygamber Ka’be’ye irişdi üç yüz altmış püt varıdı Ka’be (21) içinde, peygamber giricek cümlesi sücüd itdiler aña. Peygamber çara harir geymişdi yeşil [232b] (1) ‘imâme urunmuşıdı¹⁴⁸, dağı “*Elğamdüli’llâhi’llezi naşara ‘abdehû ve enceze va ‘dehu ve hezeme’l-ağzâbe* (2) *vağdehu*” didi. Dağı yâ ma ‘şerate¹⁴⁹ Kureyş tarîk nicedür nice eylemek gerek size, didi. (3) Anlar ditrediler, kerem ehlinin nice bilürsen şöyle it, didiler. Peygamber ‘a.m. (‘aleyhi’s-selâm), ben bugün (4) Yüsuf işin işlerem, didi. Dağı “*Lâ tesrîbe ‘aleykümü’l-yevme*” didi. Benüm hağkum itdügünüz-(5)den geçdüm, didi. Âhîretde yine şefi’uñuzam, didi. hâlid öldürdüklerinüñ (6) dağı diyetini buyurdı. Anda bölük bölük geldiler imân getürdiler. Vardı Ebü Bekir (7) atası Ebü Kûhâfe’i getürdi, peygamber “bu kimdür” didi. Yâ resûlü’llâh, babamdur, didi. (8) Pîridi biz aña varurıduğ niderdük getürüp didi. Ol dağı imâna geldi. Andan (9) şoñra peygamber Mekke ehline emân virdi. Erden altı kişiye emân virmedi, dağı (10) dört ‘avrata emân virmedi. Erenlerün biri ‘Abdu’llâh bin Sa’d’ibn-i Sarğıdi. (11) Suçı “*Se ünzilu mişle mâ enzela’llâhu*” diyip mürtedd olduğıyıldı. Biri ‘Abdu’llâh’ibn-ü (12) Hanzala’yıdı, şâ iridi, peygamberi çok hecv¹⁵⁰ itmişdi. Biri dağı Hüveyrişdi (13) dâyim peygamberün üzerine kemre dökeridi. Biri dağı Miğyas bin Zübâbeydi. (14) Âdem öldürdi, dağı mürted olup Mekke’ye geldi. Biri dağı ‘Afvân bin Ümeye(15)yıdı, leşker-i ağızâbı Medîneye ol tağrik itdi. Biri dağı bir kişiyidi ‘Abdu(16)’llâh’ibn-i Serğa ‘Osmân şefâ’at itdi, ‘Abdu’llâh’ibn-i Hanzale’i ve Hüveyriş’i öldürdiler, (17) Miğyas bin Zübâbe kaçdı, Şafvân bin Umeyye zinhâr getürdi ol dört ‘avratuñ (18) biri Hind-idi ki Ebü Süfyân hâtonıyıldı iki kravaş dağı yidi muğribeleridi¹⁵¹ (19) peygamberi hecv¹⁵² iderleridi. Biri dağı Hâğib’ibnu Ebi

¹⁴⁶ Kelimenin esasında resûlü’llâh şeklinde olması gerekirken burada harekelendirme resûlü’llâh şeklindedir. Biz de ses ve imla özelliklerini göstermek için kelimelerin yazımında birlik sağlamak yerine harekeye sadık kalmayı tercih ettik.

¹⁴⁷ cavğ: Çok.

cavğ cavğ: Çok çok, küme küme, takım takım.

¹⁴⁸ urunmuşıdı//örünmüşıdı

¹⁴⁹ ma ‘şer: (A.) Cemâat, müttehid cemâat. Birinin ehil veya iyâli. İns ve cin cemaati. * Bölük, topluluk.

¹⁵⁰ Metinde hecv yazılmış, hicv şeklinde yazımı da mevcuttur.

hecv//hicv//hevc

hevc: (A.) (C.: Hüvüc) Uzun boylu ve akılsız olmak. * Rüzgârın sert esmesi.

hicv: (A.) (Hiciv) Birini şiir ile zemetmek, onu gülünç hale koymak. Bu şekilde yazılan şiir veya manzume. * Alay etmek. (bkz.: Hecv)

hecv: (A.) (Hicv) Medh ü senânın zıddı. Kötüleme. Birisi hakkında kötülemek için söylenen söz veya manzume. (Heccâv: Çok hicveden. Hiciv söyleyen.)

¹⁵¹ muğrib: (A.) (Tarab. dan) Çalgıcı, çalgı çalan. Şarkıcı, şarkı söyleyen. Hânende.

Belte‘a’dan kağıd alıp (20) gidenidi. Bu on nefsdan öleni öldi, ölmeyeni imân getürdiler, peygamber (21) ‘afv itdi, ol pütlerden ki giderildiler. Biri Hubelidi peygamber mübarek¹⁵³ ...

Yukarıdaki kısımların eserin *Cevâhîrü’l-Asdâf*’ın bir nüshası olduğunu göstermesi bakımından Ahmet Topaloğlu’nun doçentlik çalışmasına¹⁵⁴ ve Sevinç Ahundova’nın doktora çalışmasına bakılabilir. Söz varlığı bakımından değerlendirdiğimizde, örneklerden de anlaşılacağı üzere eserin Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini barındırdığı gözlenmektedir. Ancak, bazı ses değişimlerinin ve eklerin yazımında Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerinin farklı örneklerine rastlamaktayız. Bunları da yer yer dipnotlarla kısaca izah etmeye çalıştık.

45 Hk 173 (MHK173) Arşiv Numaralı Cildin Değerlendirilmesi

Eser kütüphane kayıtlarında, 45 Hk 173 numara ile Manisa İl Halk Kütüphanesi MHK173 arşiv kaydında yer almaktadır. Eserin adı kütüphane kayıtlarında Tefsîr-i Kur‘ân olarak yer almaktadır. Dili Türkçe, I+190 varak ve her bir varak 15 satırlık harekeli nesih ile yazılmıştır. Yazmanın sonradan tamir gördüğü, 210x150-160x105 mm ölçülerinde olduğu ve cildinin rutubetli lekeli bir halde olduğu anlaşılmaktadır.

Kitabın baş kısmında, iç sağ yaprakta, Latin alfabesi kullanılarak el yazısıyla; “1= 138 Yaprak, Kur‘an-ı Kerim Tercüme ve Tefsîri, Mücadele Sûresinden, Hûmeze sûresinin sonuna kadardır. Sonu noksandır. 2= 52 Yaprak. Bazı ayetlerin Türkçe Tercüme ve Tefsirleri. Başı ve sonu noksandır. İmza¹⁵⁵” ibaresi yer almaktadır.

---

muṭribe: Kadın çalgıcı

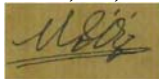
¹⁵² hevc: (C.: Hüvüc) Uzun boylu ve akılsız olmak. * Rüzgârın sert esmesi.

hecv: (Hicv) Medh ü senânın zıddı. Kötüleme. Birisi hakkında kötülemek için söylenen söz veya manzume. (Bak: Heccâv)

¹⁵³ Metin burada son buluyor. Esasında, buradan sonraki kısımda Tebbet Suresinden başlayarak geriye kalan surelerin kısa kısa anlamları verilmiştir. Düzensiz bir rik‘a ile yazılan bu kısmın farklı bir müstensih tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Kağıt yapısı ve mürekkep rengi bir önceki kısım ile aynı olsa da çeviri daha kısa ifadelerle tamamlanmakta ve devril cümleler kullanılmaktadır.

¹⁵⁴ Ahmet Topaloğlu, *Cevâhîrü’l-Asdâf* (Giriş-Metin-Sözlük), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 1982.

¹⁵⁵ İmza şu şekildedir:

Kitabın başında, sol yaprakta; “T.C. Manisa İli Genel Kitaplık Müdürlüğü Sayı 173” kaydı yer almaktadır. Ayrıca Osmanağa-zâde Hacı Hüseyin bin Hacı Ahmed’in (MHK174’te mührü olan kişi) iç kapakta ve çeşitli yerlerde mührü bulunmaktadır.

Yine eserin ilk incelemesinde anlaşılacağı üzere; çaharkuşe vişne rengi, yıpranmış meşin üstü desenli kağıt kaplı mıklebli mukavva cilt hemen göze çarpan bir diğer özelliğidir.¹⁵⁶ Ayrıca keşideler ve söz başları kırmızı; bazı sayfalar tamir edilmiş ve yanık lekeleri vardır. 1b-57a arası Mücadele suresinden Münafıkun sûresinin sonuna kadar; 57a-100b arası Hakka suresinden İnsan suresinin sonuna kadar; 10â-138b arası Gaşıye suresinden Hümeze suresinin sonuna kadar; 139a-190b arası farklı bir yazı ile yazılmış başı ve sonu eksik, kanaatimizce bir başka tefsir metni yer almaktadır. Bu da yine Türkçe bir metindir.

Mücadele Suresinde;

[1b]¹⁵⁷ (1) Bismi’l-lâhi’r-rahmâni’r-rahîm. (2) hağ Tebâreke ve Ta’âlâ buyurdu ki **AK** (3) **AK**¹⁵⁸. (4) ‘İkrime eydür, rağıya’llâhu ‘anh, bu âyet Sa’lebe kıızı Hıveyle hağkında (5) indi anuñ eri Evs bin Şâbit-ile, ol Hıveyle resül hağreti (6) ‘aleyhi’s-selâm gelüp didi ki “Yâ resûla’llâh, benüm erüm Evs baña didi ki (7) sen baña anam arğası gibisin”. Peyğamber ‘aleyhi’s-selâm aña didi ki (8) “Yâ Hıveyle, ben şöyle zann iderem ki sen ol Evs’e harâm olduñ”. (9) ol Hıveyle didi ki “Gey nağar eyle benüm işümden yâ resûla’llâh hağ (10) Ta’âlâ cânımı saña fidâ kılsun”; başladı resûlile sözünde (11) mücâdele kıldı. Ol vağt ‘Âyişe rağıya’llâhu ‘anh Resül’üñ (12) başın yuyuyordu, ‘Âyişe ol Hıveyle’e ‘itâb idüp (13) didi ki “Yâ Hıveyle söziñi kışlad mücâdeleñi ço, görmez misin (14) Resül’üñ mübârek yüzünü nice müteğayyir oldu, Allâh’dan aña (15) vağy anayorur”. Ol vağ bu âyet indi ki “Yâ Muğammed, tağkık Allâh [2a] (1) Ta’âlâ işitdi, sözün şol ‘avratuñ ki eri elinden şikâyet (2) kıluğ mücâdele kıldı, dağı erümden ayrılmağ deyü çorğup Allâh’a tazarru’ (3) kıldı. Allâh Ta’âlâ anuñla senüñ nice şöyleşüp mücâdele kılduñuñuzı (4) işidür ve anuñ eriyle hâli ne olduğın bilür. Ve ger aña hiç haği (5) nesne yokdur. Ve dağı buyurdu ki **AK** (6) **AK** (7) **AK**¹⁵⁹. (8) Ya’nî, sizden şol

¹⁵⁶ Eser ile ilgili teknik bilgiler, ifade ettiğimiz üzere kısa bir ön incelemede anlaşılacağı gibi kütüphane kayıtlarında da yer almaktadır.

¹⁵⁷ Kitabın başından bu yere kadar boş olan sayfaları da numaralandıracak olursak bu sayfa 5a olarak beşinci varak şeklinde numaralandırılır.

¹⁵⁸ 58/Mucadele 1: Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir; esasen Allah konuşmanızı işitir. Doğrusu Allah işitendir, görendir.

¹⁵⁹ 58/Mucadele 2: İçinizde karılarını «zıhar» yapanlar bilsinler ki, karıları anneleri değildir; anneleri ancak, onları doğuranlardır. Doğrusu söyledikleri kötü ve asılsız bir sözdür. Allah şüphesiz affedendir, bağışlayandır.

kimseler kim 'avratlarına dirler "sen baña anam (9) arkası gibisin yâhüd anam ıarnı gibisin yâhüd anam uyluğı gibi-(10)sin yâhüd anam ferci gibisin yâ başuñ anam başı gibidür yâ (11) arkañ anam arkası gibidür", dise; yâ yüzüñ yâ fercüñ yâ butuñ (12) yâ arkañ anam arkası gibidür dise, kız ıardaşum arkası (13) gibidür dise, yâ atamuñ kız ıardaşı arkası gibidür dise, yâ anamuñ kız (14) ıardaşı arkası gibidür dise yâ südin emdüğüm arkası gibidür (15) dise. Ve'l-ıaşıl bu küllisinden birin dağı dirse 'avratı aña [2b] (1) ıarâm olur. Ammâ ıağ Ta'âlâ buyurdu ki bularuñ 'avratları bularuñ ataları (2) degüldür, bularuñ anaları anlardur kim anları ıoğurdu, yâhüd emzürdi (3) bu 'avratlarınıñ ıarâmlığı bulara anaları ıarâmlığı gibi degüldür, bulara (4) belki girü kefareť virmeğile ıalâl¹⁶⁰ olur. Hemân bularuñ dilinden (5) gelen bu söz bir yalan u münker sözdür ki gelür. Ve ammâ ıağ Ta'âlâ (6) şuçları bağışlayup ve günâhları yarlağayıcudur ki sizüñ bu sizüñle(7)ñüzle¹⁶¹ ıalâluñuz arasında ayrılığ olmamağıcun kefareť (8) ıodı ki kaçan anı idesiz ol ıarâm örtüñüzden girü anuñla götrülüp (9) ıalâl olasız. Zırâ kim ol câhıllık ıalinde bu sözlerle (10) 'avralarına ıalâk vâkı' olup biri birinden ayruluurlardı. Pes, (11) ıağ Ta'âlâ anı nesh idüp ve aña kefareť buyurdu kim anuñla or-(12)talarda furkat olmaya. Nite kim ol kefareťleri beyân idüp (13) buyurdu kim **AK** (14) **AK** (15) **AK**¹⁶². Ya 'ni, şol kimseler kim 'avratların anaları ...

MHK173 numarada kayıtlı bu nüshayı da yine *Cevâhirü'l-Asdâf* ile kıyasladığımızda büyük oranda benzerlik bulunduğu görölmektedir. Bu bakımdan, ilgili kısımları karşılaştıracak olursak;

[318a] ... (7) ... [318a] ... (7) ... (7) Süretü'l-Mücâdele
 (8) B'ismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahim. (9) Ve tağkik işitdi Tañrı şol ıâtunuñ sözini ki senüñle (10) cidâl ider erinüñ sözinde. ıâtün'ün adı ıuveyle''-ıdı. Erinüñ adı Evs binü Şamit'-ıdı. Şikâyeti buy-ıdı ki: Erüm (11) baña sen benüm üzerüme anam arkası gibisin didi. Ve niyâz (12) ider Tañrıya erinden ayrılmağdan ıorıub. Ve Allâh işidür senüñle ıuveyle'nün sözini. (13) Bedürüstü Allâhü Te'âlâ işidicidür ıuveyle sözini. Görücidür anuñ ıalini ilerü zemânda ıalâk zıhâr'-ile (14) olurdu ve İlä'y-ile olurdu. Vaktâ ki İslâm geldi zıhâr'- ile İlä hükminde ııldı ıalâk hükminde ııldı. (15) Şunlar ki zıhâr oıuşurlar sizden 'avretler-ile ol 'avretler (16) erlerinüñ anası degüldür. Degüldür anlaruñ anaları illâ şunlardur kim (17) anları ıoğurdu ve

zıhar: (A.) İki şey arasında münasebet ve mutabakat meydana getirmek. İki şeyi birbirine mutabık eylemek. Arka arkaya, mukabil kılmak. Fık: Bir kocanın, karısını müebbeden mahremi olan birisinin bakması câiz olmayan bir yerine teşbih etmesi. Meselâ, bir adam karısına, "Sen bana anam gibisin" demesi gibi. Bu halde karısı da ona haram olurdu. İslâmiyetten evvel câhiliyet âdetleri olan ve bir nevi boşanma usulü sayılan bu çeşit hareketi İslâmiyet men'etmiştir ve zecr için zıhar eden kimseye keffaret vaz' olunmuştur.

¹⁶⁰ ıalâl//helâl

¹⁶¹ Burada ikili yazım mevcut, kelime sizüñle şeklinde olmalıdır.

¹⁶² 58/Mucadele 3: Karılarını zıhar yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle azad etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah, işlediklerinizden haberdardır.

taḥkîk anlar söylerler yaman sözi (18) ve bühtân sözlerden. Zîrâ ki ‘avret kaḅı ‘ömürde ana gibi olduąı ve taḥkîk (19) Tañrı Te‘âlâ şuçlardan geçicidir. Ve şunlar ki zihâr oąuşurlar (20) ḥâtûnlarından andan soñra rucû‘ iderler didüklerini bozmaąa (21) pes bir nefis azâd itmekdür anuñ dermâni birbirine. [318b] (1) Bu bir sözdür anuñ sözdür anuñ-la öąütlenürsüz ve Allâh, şunu ki işlersiz, bilicidir. 4 (2) Pes şol ki bulmasa azâd idecek anuñ kefareti oruç dutmaądur (3) iki ay biribiri ardınca birbirine ulaşmadın. Pes şunuñ ki güci yetmeye (4) aña vâcib olan altmış miskine ŷoyurmaądur. Her miskine buąuą şa‘ buądây (5) vire. Ol ki zıkr oldı kefaretden anuñ-içündür ki imân getüresiz Tañrıya (6) ve Rasûli’ne. Ve ol geçen fetvâlar Tañrınıñ ḥaddleridir. Ve kâfirler (7)-içün ‘azâb-ı elim vardır.¹⁶³

Eser incelemesinde ve kıyaslamalarla görüleceąi üzere *Cevâhirü’l-Asdâf* eserine oldukça benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan bu numaradaki eserin de diąer numaraların devamı olmadıąı, aynı eseri ihtiva etmesine raąmen farklı nüshalar olduąu aşıkardır.

45 Hk 174 (Mhk174) Arşiv Numaralı Cildin Deąerlendirilmesi

Eser, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 174 (MHK174) numarada yer almaktadır. Eserin ismi kütüphane kayıtlarında *Tefsîr-i Kur’ân* adıyla kayıtlıdır. 210x147-155x105 mm ölçülerinde II+117 varak ve her bir sayfası 17 satır hareketli nesih ile yazılmıştır. Cildi rutubet lekeli ve birleşik harf filigranlı krem renklidir. Çizgi şemseli, zencirekli, köşebentli, miklebli, yıpranmış kahverengi meşin cetveller ve söz başları kırmızı mürekkeble yazılmış olması ilk göze çarpan özelliąidir. Eser Anme cüzünün başından sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. 1b’de Fatıha suresi bulunmaktadır. 1Ia’da Osmanaąa-zâde Hüseyin b. Ahmed’in 1221/1805¹⁶⁴ tarihli Muradiye Kütüphanesine vakıf kaydı ile vakıf mühürü vardır. Bu mühürden eser içinde de bulunmaktadır. 1a-3a arasında tefsirle ilgili önsöz mahiyetinde bir bölüm vardır.

Eserin söz varlığını göstermesi bakımından örnek verecek olursak;

[1b] (1)Bismi’llâhi’r-raḥmâni’r-raḥîm. (2) El-ḥamdu li’llâhi rabbi’l-‘âlemîne. (3) Er-raḥmâni’r-raḥîm, mâliki yevmi’d-dîn. İyyâke (4) na’budü ve iyyâke nesta’in ihdina’(5)-şırâta’l-müstakîme, şırâta’l-lezîne en’amte (6) ‘aleyhim ąayri’l-maądubi ‘aleyhim vela’(7)-ddâllin.¹⁶⁵ [2a] (Bu kısımda sene h. 1221 tarihli Osmanaąa-zâde Hacı Hüseyin bin Hacı

¹⁶³ Buradaki metin Sevinç Ahundova’nın doktora tezinden hareketle alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sevinç Ahundova, a.g.e., s. 594.

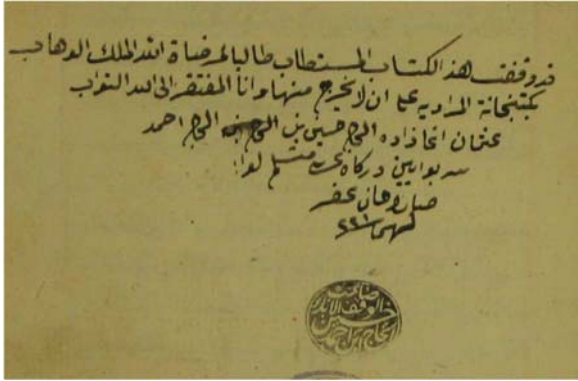
¹⁶⁴ Bu tarih kütüphane kayıtlarında da yer almaktadır.

¹⁶⁵ Bu kısımda Fatıha suresi yedi satır yazıyla yer almaktadır:1. *Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla.* 2. Hamd(in övme ve övülmenin her türlüşü), âlemlerin (tek) Rabbi olan Allah’adır. 3. (O) Rahmân’dır (dünyada bütün yaratıklara bol merhamet edendir), Rahîm’dır (âhirette

Ahmed tarafından Saruhan'da (Manisa'da) Muradiye Kütüphanesine vakfettiğinin anlatıldığı Arapça olarak yedi satır kadar bir yazı ve altında mühür yer almaktadır.)¹⁶⁶[2b] Bu sayfa boştur. Herhangi bir yazı bulunmamaktadır. [3a]¹⁶⁷ (1) Euзу bi'llāhi mine'ş-şeytāni'r-racim. Bismi'lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. Ḥaḫ Ta'ālā (2) buyurdu; "İy ḥabibim, saña bundan tañsuḫ"¹⁶⁸ nesne göstereyin tā ki göricek tañlaya-(3)sın". Pes, Resül ḥazreti eyitdi, "İlāhi ve seyyidi ve mevlāyi, eger gösterirseñ yüz biñ (4) cān dilile görem". Andan Ḥaḫ Ta'ālā buyurdu ki "İy benüm ḥabibim, ol deñizleriñ ḫatına var (5) daḫı bir kez"¹⁶⁹ Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm, di.". Çün Resül ḥazreti ḫurdu (6) ol deñizleriñ ḫatına vardı, eyitdi; Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. Çün Resül (7) Bismi'llāh didi, Allāh didiği sā'at Resülün mübārek ağzından bir yeşil kuş (8) çıḫdı ol 'aḫā deñizne yöneldi, ol kuş deñize varınca büyüdi bir dünyāca ḫadar (9) oldı, ol deñize ḫaldı çoḫ şu getürdi çıḫdı 'arş altında vardı bir kez silkindi (10) nice yüz biñ ḫatre ol kuşuñ ḫanādından ḫamdı, ḫatresinden bir ferişteh yaratdı. (11) Andan Ḥaḫ Ta'ālā nidā ḫıldı kim "İy feriştehlerim, varıñ uçmaḫ içinde Allāh diyen ḫulum için (12) ḫolluḫcılar oluñ, kimüñüz uçmaḫda anıñçün köşkler yapıñ ve kimiñüz bağlar ve bağçalar dikiñ (13) ve kimiñüz ırmaḫlar düzün". Böyle dise hemān ol feriştehler uçmaḫa getdiler Allāh Ta'ālā'nıñ (14) buyruḫına yerine getürmeḫiçün. Pes, Resül ḥazret raḫman didiği sā'at bir aḫ kuş (15) Resülün mübārek ağzından çıḫdı, ol cüd¹⁷⁰ cüd deñizne yöneldi ol deñize varınca büyü-(16)di, bir bu

yalnız mü'minlere acıyıp maḫfired edecek olandır). 4. Din gününün (āhirette hesap ve karşıḫık görme gününün) māliki/hükümrāndır. 5. (Ey Rabbimiz!) Yalnız sana (ibādete ve itaatle) kulluk eder ve (her hal ve ihtiyacımızda) ancak senden medet umar/yardım dileriz. 6. Bizi doḫru yola (İslām'a) ilet (İslām ile yaşat). 7. Kendilerine (lütfundan) nimet verdiḫin kimselerin yoluna (ilet); (emirlerine āsi olmuş ve) gazaba uğramışların ve sapıtanların deḫil (Yâ Rabbi).

¹⁶⁶ Burada yer alan yazı şu şekildedir:

¹⁶⁷ Yazmanın üst kısmında eski yazıyla üç rakamı, daha sonradan yazıldığı anlaşılan kırmızı bir mürakkeple günümüz rakamı ile bir sayısı yazılmıştır, diğerk varaklar da bundan sonra bu numaraların devamıyla ve aynı esasla numaralandırılmıştır.

¹⁶⁸ tañsuḫ: 1. acayip, tuhaf, şaşılacak. 2. Garip, acip şey. 3. Şaşılacak şey.

¹⁶⁹ gez//kez: defa

¹⁷⁰ cüd: (a.i.) cömertlik, elaçıklığı.

dünyâca oldu. Ve ol deñize taldı girü çıktı ‘arş altına vardı silkindi (17) kıanatlarından neçe yere biñ kaçre tıandı, her bir kaçreden Hıa Ta’âlâ bir ferışteh yaratdı, anlara da [3b] (1) hııáb geldi kim “*Rahmân* diyen kıulum için varıñ uçmağda kıollukçılar oluñ tâ kıyâ-(2)mete degin köşkler ve saraylar yapıñ”, anlar da uçmağda gitdiler. Pes, Resül hıazreti ‘aleyhi’(3)s-selâm, *rahım* didiğı sâ‘at mübârek ağızından bir gök¹⁷¹ kıuş kııçkı semâhat deñizine (4) yöneldi ol deñize varınca bir bu dünyâca büyüdü ol deñize taldı girü kııçkı ‘arş (5) altına varuñ silkindi, kıanatlarından nice yüz biñ kaçre tıandı her bir kaçreden Hıa (6) Ta’âlâ bir ferışteh yaratdı anlara buyurdı; “Ol *rahım* deyen¹⁷² kıulm için varıñ uçmağda (7) kıollukçılar oluñ tâ kıyâmete degin köşkler ve saraylar yapıñ”, anlar dağı uçmağda getdiler. (8) Çün Resül hıazreti bunu gördi ‘acıyibe kıaldı, eyitdi: “İllâhî, bu in‘âm ve bu ihşân (9) yalıñız ben kıulañmıdır yoğsa ortağum var mıdır?”. Pes, Hıa Ta’âlâ eyitdi; “İy hıabıım, (10) *Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahım* ümmetiñe armağın, iletgil kı şol ‘atâ ve şol (11) cüd ve şol semâhat¹⁷³ kı görđiñ dükelisi *Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahım* (12) diyenleriñdür şıdkıla ve i’tikâd ile. Resül çün bunu işitdi yavlağ sevindi şâğ (13) oldu. Andan mi‘râca vardı Hıa Ta’âlâ hıazretiyle bunca biñ kelecı kııldı, çün (14) mi‘râcdan girü geldi mü‘minleriñ kıulağların dutuñ muştılardı. Eydürdi kim “size (15) armağın getürdüm” diridi. Mi‘râc gicesinde gördiklerin hıaber virirdi, zihî sa‘âdet (16) senüñ ümmetüñe yâ mü‘min kı Hıa Ta’âlâ saña bunuñ gibi sa‘âdetler rüzı kııldı, eger *Bismi’(17)llâh*’ınıñ sevâbın bezesin ölüsem ayrığ fâ’ideden kıalırur. Evet, her bir süreniñ evvelinde [4a] (1) bir dürlü sevâb işidesin elden geldiğı miğdârca yazam, *Bismi’llâh*’ı(2)nıñ sevâbın kıim hiç bir müfessir böyle düzmedik dir, ben za‘if anı tertibce yazam ve (3) size beyân kıılam kı *Veli’-âkıbeti yekfi’l-işâreti*.¹⁷⁴ İmdi girü ‘amme süreseniñ sevâbın (4) ve tefsirin beyân kıılalım. Eksşer müfessir bunuñ üzerine müttfeğdürler kıim ‘amme süresi (5) Medine’de indi, hicretden şonra sekiz ay on dört gün idi. Ve bu süre kıırğ ayetdür ve bir (6) neçeler kıatında kıırğ bir ayetdür. İmâm Ca’fer eyitdi, “Yetmiş şeyğ ağızından şöyle işitdim kıim (7) âme süresi kıırğ bir ayetdür, yidi yüz yetmiş hıarfdür, yüz yitmiş üç kelimedür.” (8) Resül hıazreti buyurur; “Her kışi kıim ‘amme süresin muştıhaf yüzüne bağıuñ oğusa yâhud (9) ezbere oğusa yidi kıat gök ferıştehlere Hıa Ta’âlâ’dan dâyim anuñ yarlığınmağlığın dileyeler (10) ve dağı bu du‘â’i oğuyan kışıçün yoriyalar dâyim alğış ide. Ve dağı ol kışıyi dünyâdan (11) kıkmaya gendü yirin uçmağda baş gözi ile görmeyince ve dağı cân acısın görmeye (12) ve dağı

Burada kelimeyi iki kere yazmıştır, iki defa yazmak sehven olarak yazıldığı düşünülebilir ancak anlam vurgusunu arttırmak ve anlamı kuvvetlendirmek için ikileme olarak kullanılması kanaati kuvvetle muhtemeldir.

¹⁷¹ gök//gög: Mavi

¹⁷² deyen//deyan

¹⁷³ semâhat: (A.) Cömertlik. İyilik severlik. El açıklığı.

¹⁷⁴ Bu ifade şu şekilde yer almaktadır: . Sonuç için işaret etmek yeterlidir manasında Arapça bir ibaredir.

ol kişi öldükden sonra sinlede kefenin Haq Ta'ala hulleyle deñşüre¹⁷⁵ ve dağı (13) kıyâmet gününde gurdan¹⁷⁶ ya'nî maqbareden baş kaldırıcak yüziniñ nûrı ayıñ on dör-(14)dinci gicesi gibi nurlu ola, ya'nî tamâm nûr kim hiç eksik olmaya. Ve dağı Resûl hazreti (15) eyitdi; “Her kim bu süre'i okusa kıyâmetde benüm havzımdan aña bir içim şu virem [4b] (1) içe¹⁷⁷ hergiz şuşamaya ve kıyâmet korkuları anuñ gönlünden çıka ve dağı haq (2) Ta'ala firdevs-i a'lâda ol kişiyi benüm ile koñşu kıla ve dağı kıyâmet issilerinden (3) anı saqlaya 'arş altında gölge vire ve başına nûrdan tãc düzüle.” Ve dağı Şeyh Sa'dî, (4) havâşş-ı Kur'an'da getirüp turur kim her kişi kim ikindi namâzından sonra 'amme (5) süresin vazife idinse ol kişiniñ gözi nûrı eksilmeye, dâyim artmağda (6) ola, ne kadar 'ömrü uzun olup kocalarısa gözi nûrı eksilmeye, imden girü (7) tefsire başlayalım.

Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm. Ya'nî, başladum Tañrı adı (8) ile kim ol Tañrı raḥmân, raḥîmdür. Pes, raḥmân-ıla raḥîmiñ arasında 'umûm huşuş (9) vardır. Ya'nî, raḥmân dimekligiñ ma'nâsı rızq virici demek olur; raḥîm demek (10) ma'nâsı raḥmet idici ve esirgeyici demek olur. Pes, raḥmân lafzı 'âmdur, ya'nî (11) on sekiz biñ 'âlem ḥalkına rızq viricidir, mü'minlerde ve kâdirlerde ve ḥayvânlarda (12) ve eger yerde olsun ve eger havada¹⁷⁸ olsun ve eger taş içinde olsun, mecmû'ına rızkı (13) andandılar. Ammâ raḥîm lafzı ḥâşdur, mü'minler içündür, ahiretde mü'minler üzerine [5a] (1) raḥmet degiserdür ve kâfirler ol raḥmetden mahrûm qalısardur. Nitekim ḥadisda (2) geliğdür; Resûl hazreti 'aleyhi's-selâmdan kim eyitdi; “Haqleyñüz yüz dürlü raḥmeti var-(3)dur ol yüz raḥmetden birisin on sekiz biñ 'âlem ḥalkına olaşdurdı, tâ kim (4) ḥayvanlar dılcigezlerin emzirür tururken ayacuqların kalduruğ südüm bunlara geñezligile (5) var sün didikleri ol yüz raḥmet sebebindendür ol yüz raḥmetiñ toqsan toquzını (6) ahirete gizledim, tâ mecmû'in mü'minlere rûzı kıla, kâfirler andan bi-naşib mahrûm kılalalar.

Bi-bereketi 'amme'niñ tefsirin beyân ider:

[5b] ¹⁷⁹(1) عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ¹⁸⁰. عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ¹⁸¹. الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ¹⁸²(1) *Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm.*¹⁸³ Bu süreniñ sebeb-i (2) nuzulı oldur kim Mekke müşrikleriniñ bir niçesi darışdılar ve şavaşdılar ve (3) söyleşdiler kıyâmet kıpasına inanmadılar ve Kur'an-ı şerife inanmadılar ve Muḥammed (4) Muştafa'nıñ işinde kim haq mıdur veyâ degil midir deyü ve şahâbeler hazretlerini masharaya (5) dutdılar. Haq Ta'ala 'azametiyle bu ayeti viriğdi kim عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ

¹⁷⁵ deñşürmek: değıştirmek.

deñşüre: değıştire.

¹⁷⁶ gur: (A.) Kabir, mezar.

¹⁷⁷ içe//iça

¹⁷⁸ hevâda//havada//havâda: havada.

¹⁷⁹ Sayfanın en üstünde Nebe suresinin ilk üç ayeti kırmızı mürekkep ile yazılıdır.

¹⁸⁰ 78/Nebe 1: (Müşrikler) birbirine neyi sorup duruyorlar?

¹⁸¹ 78/Nebe 2: Üzerinde anlaşmazlığa düştikleri, büyük bir olay olan tekrar dirilme haberini mi?

¹⁸² 78/Nebe 3: Ki onlar onda ihtilâfa düşüyorlar.

¹⁸³ Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

¹⁸⁴. Ya ‘nî ne nesne-(6)dür şoruşurlar ve tartışurlar işbu müşrikler. ¹⁸⁵ عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ. Ya ‘nî ulu haberden (7) tartışurlar. Mücâhid eyitdi; “Ulu haber didiği Qur’an’dur. Bunuñ delili işbu ayetdür kim (8) bir yerde eydir; ¹⁸⁶ قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ. Katâde eydür; ol ulu haber didiği gurdan ¹⁸⁷ (9) kıpmağdur. Nite kim eyitdi; ¹⁸⁸ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ. Ya ‘nî, kim bunlar gurdan (10) kıpmağlıkda tartışdılar ve dağı Kur’an haqimdür yaraglımıdır deyü dartışdılar. Pes, (11) ol kâfirlerüñ ba’zısı inandı ve ba’zısını inanmadı. Pes, güyiyâ Haq Ta’âlâ eydir; (12) “Ey benüm ‘amme süresin okıyan kıllarım ben sizden hoşnüdven ¹⁸⁹ ve size anca nesne (13) bağışlayım kim benden hoşnüd olasız. hikâyet: Serîr-i Saqaṭı’niñ ¹⁹⁰ bir şâlih (14) oğlu var idi, zâhidlerden idi, yigitliğinde dünyâdan getdi, atası gendü eliyle (15) yudı ve namâzın kıldı ve haqkına ¹⁹¹ kıdı, çün gice oldı düşünde gördi (16) kim oğlanuğı nürdan tâc başında egininde ¹⁹² yetmiş kıat hülle ve bir burağa (17) binmiş ve ferişteher şağında ve şolunda uçmağ bağçeleri içinde eşerler. Serîr-i [6a] Saqaṭı eydür; ....

İncelemesini yaptığımız bu nüshanın da *Cevâhirü’l-Asdâf* ile ilgili kısımlarını karşılaştıracak olursak;

[342b] ... (7) ... **Süretu’n-Nebe’**. (8) Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Raḥim. **1** (9) Vaqtâ ki Peyğâmbir ‘aleyhi’s-selâm hıl’at-i Nübüvveti geydi. Başladılar iç ara söyleşirlerdi ki bu kişi (10) neye geldi? Ma’nisi neden, şoruşurlar birbirile, dimek olur. **2-3** Ulu haber’den söyleşür(11)ler ki Muḥammed ‘aleyhi’s-selâm getürdüğü Qur’an’dur ki anlar anda ihtilâf idicilerdür. Ya ‘nî Qur’an (12) bizüm birlüğümüzü kıyâmet varlığın söyler. **4** Yalan degüldür şübhe yok âhîretde bileler. **5** (13) Andan sonra yine bileler. **6-7** Biz yeri döşek kılmadı mı siz anda (14) karar itmek-içün ? Ve tağları çöksü itmedük mi siz râhat olmağ-içün ? **8** (15) Ve yaratduğ sizi biz çiftler idüp erkeklî dişili, aklı karalı, eyili yetli. **9** (16) Ve uykuñuzu diñlenecek vaqt eyledük. **10** Ve geceyi perde kılduğ sizün-içün **11** (17) Ve gündüz’i kıtuñuz taleb idecek zemân kılduğ. **12** (18) Ve yapduğ sizün üzerünüze yedi kıat’ı berk binâlar gibi yidi kıat Gök’dür. **13** (19) Ve bir Çirâğ eyledük mübâlağa’ile şu’lelü. Murâd: güneş’dür. **14-16** Ve indürdük Bulutlardan (20) şaçılıçı. Ya ‘nî Yağmür. Çıkarmağ-içün anuñ-la dâneyi ve nebâti. (21) Ve birbirine tolaşmış ağaçlar. **17** Bedürüstî Faşl günü va’de-gâh oldı [343a] (1) bir yerde derilecek gününüzdür. **18** ol gün urılır Şür içine üfürile. Pes (2) gelesiz bölük bölük. **19** Ve gökaçıldı. Pes kabûlar oldı. **20** (3) Ve tağlar yürüdüledi. Pes ılığım şalığım oldı. **21-23** (4)

¹⁸⁴ 78/Nebe 1

¹⁸⁵ 78/Nebe 2

¹⁸⁶ 38/Sad 67: De ki bu bir azım haberdür.

¹⁸⁷ gur//gür: Kabir, mezar.

¹⁸⁸ 78/Nebe 3

¹⁸⁹ hoşnüdun//hoşnüdven

¹⁹⁰ Serîr-i Saqaṭı: Sırrı Sakatı yada Serî es-Sakatı// Serî es-Sakatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Süleyman Uludağ, Serî es-Sakatı, TDV İslam Ansiklopesi, Cilt:36, s. 564-565.

¹⁹¹ haq: f. Toprak. Turab.

¹⁹² egin: Yan, egininde; yanında

Bedürüstî cehennem zindân oldu azgünler-içün menzil olmağa. (5) Şu hâlde ki egleneler anda rûz-i gârlarile. **24** tatmayalar anda uyku ve ne (6) icecek şovuk şü. **25-26** Meger kaynar şü ve kendülerden şızan çan ve iriñ içiler. (7) Günâhlarına münâsib cezâ olmağ-içün. **27** Bedürüstî anlar ummaz(8)lardı hîsâb olacağların.¹⁹³

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere; incelemesini yaptığımız bu eserin Cevâhirü'l-Asdâf'a ayetlerin anlamını izah ederkenki ifade birliğinden farklı bir benzerliğinin olmadığıdır. Bir başka deyişle Cevâhirü'l-Asdâf'tan farklı bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Dil özellikleri bakımından ise yine istinsah edildiği zamandan kaynaklanması muhtemel olmakla birlikte Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerinden farklı yönleri de bulunmaktadır. Ayrıca, eserin acaba Enfesü'l-Cevâhir eseri ile benzerliği var mı sorusu akla gelmektedir. Bunu da kısa bir karşılaştırma ile incelemeye çalışalım;

Enfesü'l-Cevâhir'den¹⁹⁴ Nebe Süresi:

[313b] (1) **AK.**¹⁹⁵ Sebe-i nüzûli oldu kim çün Resûl 'aleyhi's-selâm ba'ş oldu (2) kıyâmet haberlerin ol Kureş çavmine irürdi anlar aña inkâr idüp birbirine şorarlardı ki (3) bu kişi ne nesneyile geldi, bu kıyâmet ki dir nite olur ve ne vâkt olur bunı dirlerdi (4) inkâr yönünden dirlerdi. İ'tikâdları eyleydi ki ol olsar degül. Pes, Hağ Ta'âlâ (5) bu âyeti indürüp buyurdi

¹⁹³ Buradaki metin Sevinç Ahundova'nın doktora tezinden hareketle alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sevinç Ahundova, Eski Anadolu Türkçesi Alanında Yapılmış Olan Kur'an Tercümesi Cevâhirü'l-Asdâf Üzerine Dil İncelemesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış doktora tezi, dan.: Prof. Dr. Mustafa Özkan) İstanbul 2012, s. 641-642.

¹⁹⁴ Enfesü'l-Cevâhir nüshası, Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi 4289 numaralı 4. cilt, varak; 331b. (Bu nüsha bazı kaynaklarda Tefsir-i Ebi'l-Leyş Tercümesi olarak geçmekte ve Ahmed-i Dâî'ye atfedilmektedir. Bunun bu şekilde olmadığı hususunda ilgili çalışmalarımıza bakılabilir: İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leyş Es-Semerkandî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.

İsmail Taş, *15. Yüzyıla Ait "Enfesü'l-Cevâhir" Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008.

İsmail Taş, *"Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden "Tefsirü'l-Lübab Tercümesi" Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)"*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış doktora tezi, YÖK tezlerinde açık erişimli) İstanbul 2016.

Ayrıca bkz.; Abdülkâfi Çetin, *"Ebu'l-Leyş Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine"*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.

¹⁹⁵ 78/Nebe 1

kim bular ne nesneden şorışular birbirine ve ne nesneden söyleşürler. (6) Andan girü beyân eyledi ve dağı buyurdi **AK**.¹⁹⁶ Ya’nî bunlar ol haber-i ‘azîm(7)den şorışurlardı ki Qur’ân Muhammed’e haber virdi ki ol kıyâmet günüdür. **AK**.¹⁹⁷ (8) Ya’nî ol haberdür ki bunlar anda ihtilâf itdiler. Ba’zular taşdıķ iderler ba’zular didiler ki (9) ol nebâ’i ‘azîm Qur’ân’dur ki anda ihtilâf itiler ba’zular ki mü’min oldılar didiler ki haķdur (10) maħlûķ degüldür ve ba’zuları ki imândan kaçdılar, didiler ki ol hîd Muhammed’ün gendü (11) sözîdür, maħlûķdur. Pes, Haķ Ta’âlâ buyurdi. **AK**.¹⁹⁸ Ya’nî, Haķ Ta’âlâ buyurdi ki (12) bu kâfirler mürtedi’ ve münzecir¹⁹⁹ olsunlar. Bu kelâmdan ki gümân²⁰⁰ iltüþ dirler; bu kıyâmet olısar (13) degül yâhüd Muhammed bu Qur’ân’ı gendüden düzer, dirler. Tiz ola bileler ki bu kâfirler ol kıyâmetde (14) bu sözlerine ilerü getiriser . Ve dağı buyurdi ki **AK**.²⁰¹ Ya’nî, tiz ola bileler (15) ol va’idleri ölüm vaķtinde dağı âhiretde mu’âyene ola şekk ü gümân görürler ve dağı gendünüñ (16) vaħdâniyyetine delil olan şanâyi’larin zıkr idüþ buyurdi ki **AK**²⁰² (17) **AK**²⁰³. Ya’nî, bu maşnû’âtdan haber virdügi aña işâret kılar kim bunuñ gibi ‘acâyib [314a] (1) ....

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere bu eser *Enfesü'l-Cevâhir*'in de bir nüshası değildir. Esere baktığımızda, satırarası veya satıraltı diye tabir ettiğimiz Kur'an'ın kelime kelime yapılan tercümeleri ile uzun tefsirler arasında bir tercüme olarak kabul edilebilir. Uzun tefsirlerde ayetin tercümesi verildikten sonra sayfalarca süren açıklamalar olabilmektedir. Söz konusu eserde ise bu iki tür tercüme arasında bir orta yollu tercüme şekli gözetilmiştir. Bu eserde ayetin anlamı ayetten hemen sonra yazılarak kısa izahı yapılmış, ayet uzun ise parça parça anlamlandırılması yapılmıştır. Bu tercüme şekli ayetin aslına sadık kalınarak yapılan bir tercümedir. Anlama açıklık kazandırmak için yer yer kısa izahlar yapılmıştır. Kimi yerde gerekiyorsa ayetin nüzul sebebi dile getirilmiştir. Açıklama kısımlarında kimi zaman hikaye ve kıssalara ve fikhî meselelere de yer verildiği görülmektedir. Bu yönleriyle *Cevâhirü'l-Asdâf* ile benzerlik göstermekle birlikte farklı eser olduğu karşılaştırmalarla anlaşılmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi ayetlerin anlamlandırılmasındaki benzerlikler haricinde farklı oldukları anlaşılmaktadır. Ancak tercüme tekniği bakımında benzerlikleri bulunmaktadır.

¹⁹⁶ 78/Nebe 2

¹⁹⁷ 78/Nebe 3

¹⁹⁸ 78/Nebe 4

¹⁹⁹ münzecir: (A.) Yasak edilmiş, men edilmiş, yapılmaması emredilmiş, alıkonulmuş, mâni olunmuş.

²⁰⁰ gümân: f. Zan. Tahmin. Sanmak. şüphe.

²⁰¹ 78/Nebe 5

²⁰² 78/Nebe 6

²⁰³ 78/Nebe 7

45 Hk 175 (MHK 175) Arşiv Numaralı Cildin Değerlendirilmesi

Eser kütüphane kayıtlarında, 45 Hk 175 numara ile Manisa İl Halk Kütüphanesi MHK175 arşiv kaydında yer almaktadır. Eserin adı kütüphane kayıtlarında Tefsîr-i Kur'ân olarak yer almaktadır. Dili Türkçe, III+40 varak ve her bir varak 10 satır, kimi zaman ise 9 satır şeklinde harekeli nesih ile yazılmıştır. Yazmanın sonradan tamir gördüğü, 150x100-100x155 mm ölçülerinde olduğu ve cildinin rutubetli lekeli bir halde olduğu anlaşılmaktadır.

Yine eserin ilk incelemesinden anlaşıldığı üzere; vişne renkli meşin cilt sûre başları ve keşideler kırmızıdır. Eser Yusuf sûresinin dokuzuncu ayetinin ikinci yarısından başlayıp Kur'ân'ın sonuna kadardır. Eserin baş kısmından kopmalar mevcuttur. İa da Mehmed (veya Muhammed) Efendinin kerîmesi Ayşe hanımın vakfidir 'aṭā Allāh 'anha ('aṭā'illāhu 'anha) ifadesiyle vakıf kaydı ve sene 83 tarihi vardır. Yer alan tarihin net olarak hesaplanması tarafımızdan gerçekleştirilememiştir. Burada sonradan yazıldığı anlaşılan *Tefsîr-i Şerîf bi't-Türkî* ibaresi ve altında kırmızı mürekkeple yine sonradan yazıldığı anlaşılan *Tefsîr-i Şerîf bi't-Türkî* ibaresi vardır. Onun altında da Manisa İl Halk Kütüphanesinin mührü vardır. Ayrıca bir sayfa sonra kırmızı tükenmez kalemle ve Latin alfabesi kullanılarak el yazısıyla "Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercümesidir." ifadesi yer alır. Başta â ve b de bir kağıda gene farklı bir yazıyla Kur'ân metni yazılmış olup ondan sonra Türkçe izahlı kısım gelmektedir.²⁰⁴

Eserin 126b-148b varakları arasında 15 satırlık talik hattı ile Arapça olarak kaleme alınmış bir metin daha yer almaktadır. Bu kısımdaki metnin ismi olarak *el-Kâfi fi İlmi'l-Aruz ve'l-Kavâfi* ifadesi yer almaktadır. Aruz vezni ile bilgilerin yer aldığı bu kısmın müstensihî olarak İbn Mu'îd Süleyman bin Yusuf isminde bir kişi yer almaktadır. Eser sahibi olarak ise Ubeydu'llâh bin Abd el-Kâfi el-Ubeydî²⁰⁵ ismi belirtilmektedir. Sayfa kenarlarında ise notlar ve açıklamalar yer almaktadır. Ayrıca bu kısmın ölçüleri de farklıdır; kütüphane ölçümlerinde 188x110-125x45 mm olduğu ortaya çıkmaktadır.

[8a]²⁰⁶ (1) eydesiz babañuz yüzile AK²⁰⁷ dañı añasız (2) AK Yüsufi bıraka etdigden şonra AK (3) AK şalih ṭā'ife tevbe kılmağıla AK (4) AK eyitdi bidañı ki anlarda Yehüda'dur AK (5) AK

²⁰⁴ Eser ile ilgili kitap ebat ölçüleri, ifade ettiğimiz üzere kısa bir ön incelemede anlaşılacağı gibi kütüphane kayıtlarında da yer almaktadır.

²⁰⁵ öl. h. 749/1348

²⁰⁶ Eserin bu şekilde numaralandırılması varak üstündeki yazan numaraya göre yapılmıştır. Baştan kopmalar ve yapıştırılan kağıtlar olduğundan, daha sonra da yeniden kırmızı kalemle

Yüsufi öldürmeñ **AK** (6) dañı anı bırağun **AK** kıyuy içüne bırağun (7) **AK** bulsun onı **AK** ba‘zı (8) yolcular **AK** işlerseñüz (9) şarık budur, kälü itdiler²⁰⁸. **AK**. Ey babamız (10) **AK** ne oldu saña ki imân beresin bize [**8b**] (1) **AK** Yüsuf üzerene **AK** hâlbuki (2) biz aña **AK** eyü şakınurlaruz arsilâ²⁰⁹ (3) **AK** göder anı bizümle yarın **AK** (4) yayalum içelüm **AK** dañı oynayalum **AK** (5) **AK** dañı bedürüstü anı şaklayıcılarız **AK** (6) Ya‘küb eyitdi **AK** tañkık melül idür beni (7) **AK** siz Yüsufi alup gidünüze **AK** (8) korqarum **AK** Kurt yeye (9) **AK** şol hâlde ki siz anda gâfil (10) olasız. **AK**. Eger anı Kurt [**9a**] (1) yerse **AK**. hâl buki biz birilügüz (2) **AK** tañkık biz ol vaqt ziyân (3) idücilerden oluruz. **AK**. Ol vaqt ki (4) alup gıtdiler Yüsufi **AK** dañı ittifağ (5) itdiler ki **AK** kılalalar anı **AK** (6) **AK** kıyuy içüne **AK** dañı vañy itdük (7) biz anı **AK** ki haber viresüz anlara **AK** (8) **AK**. Uş bu işi kim aña işlediler, lâkin Mısr’da (9) **AK**. hâlbuki anlar bilmeyeler ki Yüsufdur (10) kaçan ki Mışra çardaşları buğday almağa geldiler [**9b**] (1) Yüsuf bildi anları anlar Yüsufi bilmediler, dañı şâ‘ı eline (2) aldılar anı kaçdı. Eyitdi bu şâ‘ baña eydür ki (3) sizün bir çardaşuñuz var imiş Yüsuf adlu anı bir kıyuy (4) bıraqmışsız Kurt yidi deyü babañuza gelüp dimişsiz (5) dañı anı sehlice bahâya şatmışsız didükde utandılar. (6) **AK** dañı babalarına **AK** ağışamın (7) **AK** ağlaşılardı **AK** eyitdiler (8) ey bizüm babamız **AK** bedürüstü berkitdük (9) bir şamğâ²¹⁰ **AK** dañı koduk (10) Yüsufi kumaşımız katında **AK** dañı ...

Eserin, *Cevâhîrül-Asdâf* ile olan benzerlik veya farklılığını ortaya koymak bakımında ilgili yerlerden karşılaştırmalara yer verecek olursak;

12 (9) **Süretü Yüsuf** (10) Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm. **1** (11) Ben ol Tañrıyam ki görürem. Ol ki Yüsuf Süresi’nün âyetleridür. Rüşenlerdür. **2** (12) Bedürüstü biz indürdük anı oğunur ‘Arab Dili’nce ol kim añlayasız. **3** (13) Biz şerh iderüz saña kışşaların hûbrağın anuñ-la ki vañy itdük (14) saña bu kur’ân’ı. Ve egerçi sen vañyden öñdin gâfillerden idün. **4** (15) Añ ol vaqtâ ki Yüsuf didi atâsına: İy babacığum bedürüstü ben gördüm on bir (16) yıldız ki âdları: Ceryân, Târık, Vesâb, Zeyyâl, Kâbis, Feza‘, ‘Amüdân, Feylağ, Harûh, Muşabbih, Zü’l-kitefeyn-idi. (17) Ve güneşi ve ayı gördüm ki anlar baña secde iderlerdi inüb. **5** (18) Ya‘küb eyitdi: İy oğlancuğum kışşa eyleme düşüñi çardeşlerüñe. (19) Pes saña mekr iderler mekr itmek ile. Bedürüstü şeytân âdeme aşkere düşmândur. **6** (20) Ve girü ancılayın urundular seni Tañruñ ve öğredür saña düşler (21) yormağı. Ve temâm ider ni’metini senün üzerüñe ve Ya‘küb eşşâbı üzerine ya’nî [149b] (1) zürriyyeti üzerine nice temâm itdi anı iki atân üzerine bundan öñ. (2) Ya’nî iki atân İbrâhîm ve İshâk’dur. Bedürüstü senün Tañruñ dâñadur hikmet (3) eyesidür. **7** Tañkık Yüsuf’da ve çarındaşlarında âyetler vardır şo (4) ranlara. **8** Yehüdâ, Robil, Şem’un, Lâri, Ziyâlon, Yeşcür, Deynedân, Yağşâlâ, Câd, Âşir- idi. Evvel yedi (5) Liyyâ’dan çoğdı şoñrağı dört, kıllukçıdan doğdı. Biri Zülfe biri Büle. Leyyâ öldükde Râhil’i

de numaralandırma yapılmıştır. Bu kısım â olarak da nitelendirilebilir, çünkü eserde Türkçe izah ve eserin asıl hali ilk bu sayfadan başlamaktadır.

²⁰⁷ 12/Yusuf 9. Metnin devamındaki âyetler de buradan sonra devam etmektedir.

²⁰⁸ kälü itdiler; söyleştiler, konuştular.

²⁰⁹ ars: ars//as//assı: Fayda, kâr, kazanç, menfaat

²¹⁰ şamğâ//şamğah: f. Akşam vakti.

aldı. (6) andan Binyâmin toğdı Yûsuf'ile. Vaqtâ ki didiler Yûsuf (7) ve ardaşı sevgölürekdür atâmuza bizden ve biz bir bölügüz. (8) Bedürüstî bizüm atâmuz aşkere azğunlıkdadır. **9** Öldürün Yûsufı (9) ya bir yire birağun tâ babañuzuñ teveccühi size hâli kıla ve andan soñra (10) şâlih avm olun tevbe eyleñ. **10** Didi bir deyici anlardan ki Yehüdâ'dur: Öldürmeñ (11) Yûsufı ve birağun anı uyu içine. Bulsun anı yolcularun (12) ba'zı eger işlerseñüz. **11** Eyitdiler: İy bizüm atâmuz! Noldı (13) saña ki inanmazsın bize Yûsuf üzerüne ve tahı biz aña eyü şananlardanuz. **12** (14) Gönder anı bizümle yarın. Yiyelüm içelüm oynayalum. (15) tahı biz anı şaklayıcıyuz. **13** Ya'ub eyitdi: Bedürüstî beni melül ider siz (16) anı alup gitdüğünüz ve oraram ki anı urd yiye ve siz andan (17) gâfiller olasız. **14** Didiler ki: Eger anı urd yiye ve biz bir cemâ'at olavuz. (18) Bedürüstî biz eyle olsa ziyân idicilerden oluruz. **15** Vaqtâ ki aldılar gitdiler (19) anı. Ve ittifa itdiler ki anı uyu dibine birağalar. Hem eyle itdiler. (20) Ve vahy itdük biz aña biz aña ki elbette sen haber virseñ gerek anlara bu işlerini. (21) Lâkin Mışr'da. řu hâlde ki anlar bilmeyeler seni. Hem eyle oldı. Ol vaqt ki ardeřleri Mışr'a [150a] (1) buğdây almağa geldiler. Yûsuf 'aleyhi's- selâm anları bildi. Anlar anı bilmediler. Dağı şâ'ı eline aldı ve aıvırdı. Dağı eyitdi: (2) Bu şâ'baña eydür ki sizün bir ardaşunuz varımış Yûsuf adlu. Anı bir uyuya biramışsınız. Babañuza (3) urt yidi dimişsiz ve anı sehlce behâya şatmışsınız didiyise utandılar. **16** (4) Ve geldiler babalarına aşamın ağlarlar. **17** Eyitdiler: İy atâmuz bedürüstî biz gitdük (5) yaraşmağa ve Yûsufı geyeceğümüz yanına odu. Pes anı urt (6) yidi ve sen bize inanmazsın ve eger biz gercek dağı olursa. **18** (7) Ve Yûsuf un gönleği üzerinde yalan an getürdiler. Zirâ bir oğla anın (8) bulaşurdılar. Ya'ub eyitdi: Belki nefsunüze size bir iş bezedi (9) bir işinüz vardur sizün. Pes işüm şabrdu ki ol hûbdur ve Allâhdan yardım taleb (10) olunmuşdur řunuñ üzerine siz vař idersiz. **19** Ve bir kârubân geldi. (11) Pes gönderildiler řu taleb idicilerini ki Mâlik bin zü'r'dur. Pes şaratdı oğasını. (12) oğa ipine yapışdı ıdı. Mâlik eyitdi: Beřâret baña işde bir oğlan. (13) Ve gizlediler Yûsufı tâ ki şatalar ve anı ser-mâye idineler. Tañrı bilür (14) bunların itdüğini. **20** Ve şatdılar anı az behâya şağışlanur acaya ya'nı (15) kır aca adarına. Ve anlar anun hâlinde gâfillerdiler. Bilmezlerdi ne kişidüğin. **21** (16) Ve didi řol ki şatun aldı anı Mışr'dan. Murâd ışfır'dur. (17) 'avretine ki: anun menzilin eyü ıl. Ola ki bize fâyide ide (18) yehüd oğul idinevüz. Ve yine ancılayın yerleşdürdük Yûsufı yiryüzinde (19) ki anı pâdişâh ıldu Memleket-i Mışr'a. Ve biz öğretmek-içün aña düşler yormadan (20) nesneneler. Ve Allâh gâlibdür işi üzerine ve illâ kim halkun (21) ekşeri bilmezler. **22** vaqtâ ki on sekiz yaşına irdi. Aña hikmet ve 'ilm virdük. [150b] (1) Veyle 'ıvaž virürüz eyü 'amel idenlere. **23** Ve kendüye diledi (2) anı řol hâtün ki Yûsuf anun evindedür. Murâd Zeliħâ'dur. Kenü nefsi-içün. (3) Ve berkitdi apuları ve eyitdi: Gel fidâ olayın senün için. Yûsuf didi: (4) şığınuram Allâh'a zirâ bedürüstî benüm hocam benüm menzilüm eyü ıldı. (5) Bedürüstî řân budur ki zinâ idenler se'âdet bulmazlar. **24** Ve tahı aşd itdi (6) Zeliħâ Yûsuf'a ve Yûsuf Zeliħâ'ya hamle iderdi. Eger Tañrısınun hucetin (7) görmeyeydi ol sebat gibi şâbit ıldu Yûsufı. Tâ dönderevüz (8) andan yaramazlığı ve zinâyı. Bedürüstî ol bizüm arı bendelerümüzdüdüdü. **25** (9) Ve segirdişdiler apuya ve Zeliħâ yırtdı Yûsuf un gönleğini ardından (10) ve buluşdılar erine

kapu yanında. Zelihâ eyitdi: Degüldür (11) cezâsı senüñ ehlüñe yavuz şananuñ ya zindâna bırakmaqdur ya âcıdıcı ‘azâb.²¹¹

Sonuç

Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde yer alan ve kayıtlarda “*Tefsîr-i Kur’ân*” olarak geçen eseri incelediğimizde, beş cilt olarak nitelendirildiği görülmüştür. Bu beş cilt 45 Hk 171 (MHK171), 45 Hk 172 (MHK172), 45 Hk 173 (MHK173), 45 Hk 174 (MHK174) ve 45 Hk (MHK175) numaralı arşiv numarası ile kayıtlıdır. Gerek karşılaştırma yoluyla gerekse eser içeriklerini kontrol ettiğimizde bu eserlerin birbirinin devamı niteliği taşımadığı görülmektedir. MHK171, MHK172 ve MHK173 eserleri incelendiğinde *Cevâhîrü’l-Asdâf* eserinin birer nüshaları oldukları anlaşılmaktadır. Ancak istinsah tarihleri bakımından şimdiye kadar üzerinde çalışma yapılan nüshalardan daha önceki dönem dil özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Aynı zamanda bu eserler birbirinin devamı veya cildi olmayıp ayrı birer nüsha özelliği taşımaktadır. Esere “Tefsîr-i Kur’ân” denmesi, eserin kendi ismi olmayıp genel anlamda eser için yazılan ifadedir. Kütüphane kayıtlarına da bu isimle geçmiştir. Söz varlığı bakımından Türk dilinin engin ifade gücünü göstermesi yönüyle de oldukça önemli nüshalardır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini, harekeli metin olması hasebiyle de bizlere çok ince bir çizgi ile sunmaktadır.

Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan 45 Hk 174 ve 45 Hk 175 numaralı eserler ise *Cevâhîrü’l-Asdâf* ile tercüme tekniği bakımından benzerlik gösterse de ayrı eserler olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserler aynı zamanda *Enfesü’l-Cevâhir* ile de benzerlik göstermemektedir. MHK174 daha çok ayetlerin manasını verdikten sonra kısa açıklamalarla anlamlandırma yoluna gitmiştir, yine yer yer kıssalara ve kısa açıklamalara yer verir. Ancak MHK175 daha çok ayetleri kelime kelime açıklamadan biraz daha uzun açıklamakla yetinmiş ve ayetleri devrik cümleler halinde veya parça parça tercüme tekniğini kullanmayı tercih etmiştir. Diğer bir yönüyle de ilk dört eserden farklı olarak dil özellikleri bakımında Eski Anadolu Türkçesi dönemi özelliklerinin yanında istinsah edildiği dönem anlayışını da barındırmaktadır.

Çalışmamıza konu olan eserin ismini “Tefsîr-i Kur’ân” olarak belirtmek bir genelleme yapmak olur. Ayıca, eldeki verilere göre her bir nüshanın da müellifi

---

²¹¹ *Cevâhîrü’l-Asdâf*’tan alınan bu örnek metin Sevinç Ahundova’nın doktora tezinden hareketle yazılmıştır. Bkz.: Sevinç Ahundova, a.g.e., s. 282-283.

kesin olarak belirlenememektedir. Eserlere baktığımızda, satırarası veya satıraltı diye tabir ettiğimiz Kur'an'ın kelime kelime tercümeleri ile uzun tefsirler arasında bir tercüme olarak kabul edilebilir. Uzun tefsirlerde ayetin tercümesi verildikten sonra sayfalarca süren açıklamalar olabilmektedir. Söz konusu eserlerde ise bu iki tür tercüme arasında bir orta yollu tercüme şekli gözetilmiştir. Ayetin anlamı ayetten hemen sonra yazılarak kısa izahı yapılmış, ayet uzun ise parça parça anlamlandırılması yapılmıştır. Bu tercüme şekli ayetin aslına sadık kalınarak yapılan bir tercümedir. Anlama açıklık kazandırmak için yer yer kısa izahlar yapılmıştır. Kimi yerde gerekiyorsa ayetin nüzul sebebi dile getirilmiştir. Açıklama kısımlarında kimi zaman hikaye ve kıssalara ve fikhî meselelere de yer verildiği görülmektedir. MHK174 ve MHK175 bu yönleriyle *Cevâhîrü'l-Asdâf* ile benzerlik göstermekle birlikte farklı eserler olduğu karşılaştırmalarla anlaşılmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi ayetlerin anlamlandırılmasındaki benzerlikler haricinde farklı oldukları anlaşılmaktadır. Ancak tercüme tekniği bakımında benzerlikleri bulunmaktadır.

Eserlerin söz varlığına baktığımızda genel olarak Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini ihtiva ettiğini görmekteyiz. Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin XIII-XV. yüzyılları arasında gelişme gösteren dönemidir ve te'lif ile tercüme pek çok eser yazılmıştır, ancak tercüme eserler daha çoktur. Tercüme edilen eserler, adeta birer telif eser niteliği taşımaktadır. Bunun yanında ortaya konan eserlerin de katkısıyla Türkçe pek çok yeni söz varlığı kazanmıştır. Ayrıca te'lif tercüme niteliği taşıyan eserlerin yazılması Türkçenin gelişmesine çok büyük katkılar sağlamıştır. İncelemesini yaptığımız eserler, devrin dil yapısını, kelime hazinesini, anlam dünyasını ve düşünce yapısını en güzel şekilde bizlere sunmaktadır. Türkçenin gelişim serüvenini daha açık görebilmek amacıyla, bu eserlerin leksikolojik ve anlam bilimsel olarak incelemesi daha geniş çerçevede yapılmalıdır. Eserlere baktığımızda devrini aydınlattığı kadar bugünün insanlarına da ışık saçtığını görmekteyiz. Bu yönüyle dikkate şayan eserlerdir.

KAYNAKÇA

- Abuşka Sözlüğü, *Lugatü'n-Nevaiyye ve'l-istişhadatü'l-Cağataiyye*, Sincan Halk Neşriyatı, Sincan (Doğu Türkistan) 2002.
- Ahundova, Sevinç, *Eski Anadolu Türkçesi Alanında Yapılmış Olan Kur'an Tercümesi Cevâhîrü'l-Asdâf Üzerine Dil İncelemesi*; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış doktora tezi) İstanbul 2012.

Ali Nazima, (Faik) Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, İstanbul 1319.

Ali Seydi, *Resimli Yeni Türkçe Lugat*, İstanbul 1929-1 930.

Ayverdi, İlhan, Topaloğlu, Ahmet, (redaksiyon-etimoloji Ahmet Topaloğlu tarafından yapılmıştır), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*, İstanbul 2005. (Kubbealtı Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul 2011).

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1988, 1/69.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, At The Clarendon Press, Oxford 1972.

Clauson, Sir Gerard, Sanglax: *A Persian Guide to the Turkish Language*, (Muhammed Mehdi Han, Senglâh, 1758-1760 yıllarında yazılan eserin British Museum'da (MS, Or., nr. 2892) bulunan nüshasının tıpkıbasımı) London 1960.

Çetin, Abdalbaki, “*Ebu’l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.

Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi) İstanbul 1994 (1. Baskı: XIII-XVI. y.y. *Arası Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007)

Develi, Hayati, *Evlia Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay., Ankara 1995.

Doktor Hüseyin Remzi, *Lugat-ı Remzi, I-II*, İstanbul 1305.

Duman, Musa, *Evlia Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., Ankara 1995.

Enfesü’l-Cevâhir nüshası, Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi 4289 numaralı 4. cilt

Erdoğan, Abdülkadir, “*Kur’ân Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri*”, Vakıflar Dergisi, Cilt I, Ankara 1938, s. 47-51

Feyzli, Hasan Tahsin, *Feyzü’l-Furkân*, Açıklamalı Kur’ân-ı Kerim Meali, Server İletişim Yay., İstanbul 2008 (6. Baskı)

Hamidoğlu, Muhammed- Yaşaroğlu, Macit, *Kur’an Tarihi, Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Terceme ve Tefsirleri Bibliyografyası*, (Çev. Mehmet Sait Mutlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Hamidullah, Muhammed, “*Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Yazma Tercümelere*”, (Çev. Salih Tuğ), Türkiyat Mecmuası, Cilt XIV, İstanbul 1964, s. 65-80.

İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

Muallim Nâci, *Lûgat-i Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.

- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000 (3. Baskı İstanbul 2009; 4. baskı İstanbul 2013)
- Redhouse, (Sir) James William, *Lugat-i 'Osmâniye, (Osmanlı Türkçesi-İngilizce)*, İstanbul 1863 (Library University of Toronto, May 11 1971).
- Rıza Tevfik, *Kâmûs-ı Felsefe*, (İstanbul'da 1916-1920 yılları arasında ancak iki cildi yayımlanmış ve 211 madde başı terim yer almaktadır.) İstanbul 1 Kanunusani 1332 (İstanbul, 14 Ocak 1917.)
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317. (Çağrı Yayınları, 10. Baskı, Tıpkı Basım, İstanbul 2001)
- Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (A-Z) I-VIII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-1977.
- Tarama Sözlüğü, XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü,(1 ila 8. cilt) Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., (3. Baskı) Ankara 1995-1996.
- Taş, İsmail, *"Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden "Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi" Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)"*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış doktora tezi, YÖK tezlerinde açık erişimli) İstanbul 2016.
- Taş, İsmail, *15. Yüzyıla Ait "Enfesü'l-Cevâhir" Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008.
- Taş, İsmail, *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkanî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.
- Taş, İsmail, *Tercüme-i Tefsirü'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa Bin Hacı Hüseyin el-İznîkî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt/Sayı: 53, s. 91-110, İstanbul 2016.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük)*, Kapı Yay., İstanbul 2012.
- Topaloğlu, Ahmet, *"Cevâhîrü'l-Asdâf Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri"*, Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, İstanbul 1986, s. 161-183.
- Topaloğlu, Ahmet, *"Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercüme ve Cevâhîrü'l-Asdâf"*, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 27, İstanbul 1983.
- Topaloğlu, Ahmet, *Cevâhîrü'l-Asdâf (Giriş-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 1982.
- Topaloğlu, Ahmet, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, 1/1; II. Cilt, Sözlük, İstanbul 1978.
- Uludağ, Süleyman, Serî es-Sakatî maddesi, TDV İslam Ansiklopesi, Cilt:36, s. 564-565.
- Yazıcı, İshak, *"Tefsiru Ebi'l-Leys Tercemeleri Hakkında Kısa Bir Araştırma"*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 6, Samsun 1992, s. 79-83.